

Avrupa Birliği tarafından
finanse edilmektedir

Sivil Toplumla Yönelik Ayrımcılıklar

Araştırma
Raporu
2024

Sivil Topluma Yönelik Ayrımcılıklar Raporu

Haziran 2024

HAZIRLAYAN

Büşra Bulut

KATKIDA BULUNANLAR

Rümeysa Çamdereli

Emine Uçak Erdoğan

Bu yayın Avrupa Birliği'nin maddi desteği ile hazırlanmıştır. Yayın tamamıyla Sivil Sayfalar sorumluluğu altındadır ve Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

İÇİNDEKİLER

01

Araştırma Özeti

1

02

Giriş

15

03

Sivil Toplum
Kuruluşlarına Yönelik
Ayrımcılıklar

27

04

Sonuç ve Öneriler

32

1

Araştırma Özetini

Araştırma Özeti

Sivil Sayfalar olarak Türkiye’de sivil topluma yönelik ayrımcılıkları incelediğimiz bu rapor, masa başı çalışması, sahadan izlenimler, daha önce yapılmış araştırmaların değerlendirmesi ile hazırlanmıştır. Yapılan ön çalışma ve saha bulguları neticesinde sivil toplumun karşı karşıya kaldığı ayrımcılıklar ve sorunlar 5 ana maddede toplanmıştır. Bu başlıklar: Kamu ve Sivil Toplum Kuruluşu İlişkileri, Sivil Toplum Kuruluşlarının Karar Alma Mekanizmalarına Katılımı, Sivil Toplum Kuruluşlarının Bilgi Edinme Hakkı ve Bilgiye Erişimleri, Sivil Toplum Kuruluşlarının Mali Kaynaklara Erişimi, Sivil Toplum Kuruluşlarının Görünürlüğü.

Sivil toplum hakkında yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların gerek spesifik alanları incelediği gerekse yıllık izleme raporlarıyla süreçleri takip ettiği görülmektedir. Bu rapor kendinden önceki çalışmaları inceleyip, sorun olarak tespit edilen başlıklara bütüncül bir bakış ortaya koymayı hedeflemiştir. Genişleyen sivil toplum alanının aynı zamanda karşı karşıya kaldığı kısıtlar, siyasetin sivil toplum üzerindeki belirleyiciliği ve Türkiye’deki kırılma noktalarının sivil topluma etkisi incelenmiştir.

Türkiye’de 1980 sonrasında sivil toplum alanının genişlemesi, 1990’lar ile birlikte sivil örgütlenmelerin artması, 2001’de Avrupa Birliği üyelik süreci ile gelen reformlar sivil toplum alanında kalkınmaya imkan tanımıştır. Bunun devamı olarak AB Uyum Paketleri kapsamında Dernekler ve Vakıflar Kanunlarında düzenlemeye gidilmesi mevzuattan kaynaklı sorunları da azaltmıştır. Bu görece refah zemini, 2013 yılında gerçekleşen Gezi Parkı olayları, Kürt hareketi ile barış müzakerelerinin 2015’te sona erdirilmesi, 2016’daki 15 Temmuz darbe girişimi ve devamında uzun süren OHAL kanunları ile bozulmuş, devlet ve siyaset eliyle toplumsal kutuplaşma artmıştır. Son 10 yılda yaşanan bu olaylar sivil toplumu da kümeleştirmiş, çalışma ve etki alanını daraltmış ve kaynaklara erişimini kısıtlamıştır.

Sivil Toplum Kuruluşlarına karşı yapılan ayrımcılıklar incelemesinde araştırmalara yansıyan başlıkların saha deneyimleri ile doğrulandığı görülmektedir. Kamu ve Sivil Toplum Kuruluşu İlişkileri, Sivil Toplum Kuruluşlarının Karar Alma Mekanizmalarına Katılımı, Sivil Toplum Kuruluşlarının Bilgi Edinme Hakkı ve Bilgiye Erişimleri, Sivil Toplum Kuruluşlarının Mali Kaynaklara Erişimi, Sivil Toplum Kuruluşlarının Görünürlüğü 5 ana başlığında incelenen bu raporun sonunda proje kapsamında sivil toplum aktörleri ile yapılan görüşmeler de yer almaktadır. Sivil toplumu kümeleştiren siyasal ortam kamu ve STK’lar arası ilişkiyi de etkilemektedir. Kamunun sivil toplumu politika yapım süreçlerinde konumlandığı nokta, iş birliğine açıklığı, bu süreci düzenleyecek mevzuatların eksikliği bir diğer kısıt olarak sunulmaktadır.

Sivil toplum ve kamu/siyaset ilişkilerindeki derin yarıklar sivil toplumu birincil derecede ilgilendiren kanun yapım süreçlerinde STK'lardan faydalanılmıyor olması bir diğer önemli ayrımcılıktır. Devletin sosyal alanın dönüşümü ve etkisi için sivil toplumun gücünden faydalanması yerine son yıllarda bu alanı gittikçe daraltması göze çarpmaktadır. Hukuki anlamda hak ve özgürlüklerin azalması bilgi edinme hakkı gibi sivil toplumu birincil derecede ilgilendiren bir meselede de karşımıza çıkmaktadır. Kurum ve örgütlerin etki alanlarına dair çalışmalar yapmaları, veri toplamaları, kamuoyunu bilgilendirme, siyasete ise kamuoyu baskısı oluşturabilmek için bilgi edinme hakkı oldukça önemlidir. Bilgi edinme süreçlerinin bürokratik engellere takılması, kamuda çalışanların inisiyatifine bırakılan alanlarının olması STK'ların veri bazlı araştırma yapmalarını zora sokmaktadır. Araştırmada son olarak STK'ların görünürlüğü ele alınmıştır. Medya ve basında sivil toplumun algılanışı, toplumsal algıyı şekillendirdiği gibi devletin bakışını da gösteren bir araçtır. Sivil toplum örgütlerinin özne olarak kendilerini ifade etme alanlarının kısıtlanması, gösterilmesi tercih edilen STK'ların nitelikleri gibi çok sayıda mesele görünürlük tartışması içinde ele alınmaktadır. Araştırmaya göre öne çıkan başlıklar şu şekilde toplanmıştır:

Kamu ve Sivil Toplum İlişkileri

Sivil toplum doğası gereği kamu ve siyasetle yakın temasta çalışmak durumundadır. Kurumlar toplumsal sorunları devlet ve siyaset mekanizmalarına ulaştırmak, onların gündemine sokmak ve bu alanda dönüşüm gerçekleştirmek için; aynı zamanda siyaset yapıcılarının toplumun farklı kesimlerinin sorunlarını görebilmeleri için bu ilişki hayati öneme sahiptir. Araştırma sonucunda sivil toplum ve siyaset ilişkisindeki en önemli kısıtlar siyasetteki ayrışma ve dalgalanmanın STK'lara yansması; siyasetin ayrıştırıcı dilinin STK'lara yaklaşımda kümeleşmeye yol açması; siyasetin STK'lara yaklaşımının seçmen kitlesine yaklaşım davranışıyla benzerlik taşıması; kurumların, devletin politikasına uygun çalışma alanı olanlar ve diğerleri diye ayrıştırılması ve bu nedenle kaynaklara erişimlerin kısıtlanması gibi başlıkları öne çıkmaktadır. Kurumların devlet ve siyasetle ilişkisindeki handikapların yanı sıra kendilerini tanımlama, konumlandırma ve kapasite gelişimine dair görüşlerinin siyasi argümanlara göre değiştiği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Yapılan araştırmalarda sivil toplum kuruluşlarının karar vericilere erişiminin sınırlı olması diyalog, iş birliği ve etkinin söylemsel düzeyde kaldığını göstermektedir.

Araştırmalar, bu mesafenin siyasi aktörlerin sivil toplumla ilişkilerini seçmen kitlesi ile kurdukları ilişkilerden pek ayırmadığına işaret etmektedir. Bu durum sahada şu şekilde deneyimlenmektedir:

Yaptığımız çalışmalarda kurumlara kamuoyunu ilgilendiren yasa yapım süreçlerine nasıl katıldıklarını sorduğumuzda ağırlıklı olarak toplantılara davet edildiklerini fakat burada seslerinin duyulmadığından emin olmadıklarını söylüyorlar. Örneğın meclis komisyonlarına katılım süreçleriyle ilgili aslında yapıların olduğu ama işletilmediği söyleniyor.[1]

Sivil toplumla siyaset ilişkileri ile ilgili süreçlerin araştırmalara yansımada en çok öne çıkan sorunlardan biri bu ilişkinin politikleşmesidir. Türkiye'deki siyasi kırılmalar ve yaşanan dalgalanmalar sivil toplum ve kamu ilişkilerini daha da kırılğan hale getirmiş ve kümeleşirmiştir. Bu ilişki hem siyaset-STK ilişkisini hem de STK'ların kendi arasındaki ilişkinin tartışılmasında meşruiyet kavramını ortaya çıkarmıştır. Sivil toplum aktörleri bu kırılmayı şu şekilde aktarmaktadır:

Evet, Türkiye'nin bazı toplumsal fay hatları var. Bu fay hatlarının ortadan kalkmasını sağlayacak olan şey de sivil toplumdur ama sivil toplumun kendi içerisinde ciddi anlamda kutuplaştığını görüyoruz. Toplum için yeni bir şeyler söyleme iddiasıyla ortaya çıkan büyük kurumlar da olsa yine aslında kendilerine benzeyen, kendilerine göre hareket edenlerle birlikte oluyorlar. Bunu aşacak şey yine sivil toplumun öncelikle kendisidir"[2]

Sivil toplum kamu ve siyaset ilişkisinin sağlıklı yürütülememesinin temel sebeplerinden birinin de karar alma süreçlerine STK'ların katılımı için kurumsal bir altyapının olmaması olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sivil Toplum Kuruluşlarının Karar Alma Mekanizmalarına Katılımı

Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının karar alma süreçlerine katılımı her zaman kısıtlı olmuştur. Katılımdaki kısıtların çeşitli sebeplerle son 10 yıl içerisinde arttığı araştırmalara da yansımıştır. STK'ların karar alma süreçlerine katılımında yaşanan sorunlara bakıldığında birbirini etkileyen birkaç husus öne çıkmaktadır. Bu sürecin nasıl işleyeceğine dair mevzuat belirsizliği ve bürokratik karışıklık bunlardan ilkidir. Bir diğeri neden olarak bilgilendirme eksiği ortaya çıkmaktadır. Karar verme süreçlerine katılımın öncül koşulu olan bilgilendirme sürecinin sağlıklı gerçekleşmediği ve bunun da STK'ların toplantılara katılamama sebepleri arasında sayıldığı araştırmalara yansımaktadır.

[1] Rümeysa Çamdereli, YADA Vakfı Araştırma Direktörü, <https://www.yada.org.tr/>

[2] Ömer Burak Tek, İlke Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi, <https://ilke.org.tr/>

Araştırmalarda ortaya çıkan bu sebebin sahadaki yansıması şu şekilde anlatılmaktadır:

Hükümet, yasa yapım sürecinde eleştirel sivil toplumu dahil etmiyor. Eğer bu sürece dahil edecekse de kendisine yakın prensipte olan kurumları dahil ediyor. Mesela insan hakları ile ilgili bir sempozyum düzenliyor, konuşmacılar arasında sadece bir tane insan hakkı örgütü içinden birisi oluyor. Zaten bu süreç de diğer kurumların şahit olabileceği şekilde ilerlemiyor. Benim bir eleştirim de bu hususta Sivil Toplum Kuruluşlarının kendisine. Sivil Toplum Kuruluşları çok fazla karşıt şekilde konumlanmış durumda. Talep eden, eleştiren, protesto eden ama dönüştürmek için paydaş olma vizyonu çok zayıf bir sivil toplum var.[3]

Karar yapım süreçlerine katılan kurumların niteliklerine bakıldığında sivil toplum örgütü olarak kamu kurumu niteliğindeki meslek örgütleri ve sendikalara öncelik verildiği, hak temelli örgütlerin ve alan uzmanlarının ise komisyona katılımının son derece sınırlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Sivil toplumla kurulan ilişkinin seçmen tabanı ile kurulan ilişkiden çok ayrışmadığı bu nedenle politik davranıldığı araştırmalarda öne çıkmaktadır. Bazı Sivil Toplum Kuruluşlarının, kamu kurumları ile yakın temasta çalışanların dışında bırakılması, siyasi bir bakış ile daha seçici olunması ve karar mekanizmaları içerisine bu kurumların yer edinmemesi de bir diğer kısıt olarak görülmektedir.

Türkiye'de özellikle dernek kurmak çok güç. Dernekler kanunu 1 sayfa ama uymanız gereken yüzlerce kural var. Dernekler özel hukukta yer alır ancak kamu hukukun konusunu oluşturur gibi kamu denetimi çok fazladır; Türkiye'de 200'e yakın devlet müfettişi dernekleri kontrol eder. Bu şekilde sivil toplum Türkiye'de geliştirilemez. Bu konularda düzenleme ihtiyacı var. Türkiye'de özel sektör ve kamu sektörüne ağırlık verilir oysa üçüncü sektör olarak, sivil sektörün de desteklenmesi lazım. Nasıl ki özel sektör ucuz kredi, vergi muafiyeti veriliyor ve destekleniyorsa, STK'lara da özellikle kadın ve genç istihdamını sağlayacak şekilde, ayrıcalıklar getirilmeli ki, toplum örgütlen sin. Sivil toplumun kaynak yaratması için kamu tarafından desteklenmesi gerekir.[4]

[3] Reha Ruhavioğlu, Kürt Araştırmaları Merkezi Direktörü, <https://kurdish-studies.org/>

[4] Fikret Toksöz, <https://www.sivilsayfalar.org/2020/10/22/sivil-toplum-daha-cok-uzmanlasmali/>

Sivil Toplum Kuruluşlarının Bilgi Edinme Hakkı ve Bilgiye Erişimleri

Kurum ve örgütlerin etki alanlarına dair çalışmalar yapmaları, veri toplamaları, kamuoyunu bilgilendirme, siyasete ise kamuoyu baskısı oluşturabilmek için bilgi edinme hakkı oldukça önemlidir. Bilgi edinme hakkının düzenlenmesi, kolaylaştırılması ve sürecin şeffaflaştırılmasına dair çok sayıda girişim bulunmaktadır. Fakat bu düzenlemelerin sınırlarının net olmaması bilgi edinme taleplerinin bürokratik sürecinin uzaması; hangi bilginin ne şekilde erişime açık olduğunun sınırlarının belli olmaması; mevzuat eksikliğinden ötürü bilgiyi iletmekle mesul olan kişilerin inisiyatif alanının geniş olması; bilgilerin sistematik şekilde tutulmaması ve kurumlara iletilirken işlenebilir bir veri olarak sunulmaması ve son olarak da bilgilerin paylaşımında politik kısıtların olması STK'ların bilgiye erişimini kısıtlayan temel sebepler olarak ortaya çıkmaktadır.

Bugünkü durum çok umut verici değil. Yönetişim alanında 'katılımcılık var' gibi yapılıyor. Sadece katılımcılık değil önemli olan, sivil toplumun karar alma mekanizmalarına katılabilmesi için elinde birtakım verilerin olması lazım. Dolayısıyla şeffaflık ve açıklık çok önemli. Ama görüyoruz ki Türkiye'de şeffaflık neredeyse sıfır derecesinde. Yıllardır yerel yönetim üzerine araştırma yapıyorum, bir kısmı AB ve hatta içinde bakanlıkların da olduğu projeler yürütüyorum. Kamudan bazı bilgileri almakta hep zorlandık, bazı bilgileri dolaylı aldık. Merkezi hükümette bu konuda bir irade olması lazım. Ben böyle bir irade göremiyorum.[5]

Sivil toplumda çalışan kişiler, bilgi edinme hakkı kapsamı gereği devlet kurumlarından talep edilen verilere ya ulaşamadıklarını ya da kısıtlı şekilde ulaşabildiklerini belirtmekte. Bilgiye erişimdeki bu kısıtlılığın kurumlar için ek bir iş yükü olduğu, araştırmasını yapacakları mesele üzerine önce verileri oluşturmak, tasniflemek sonra analizini yapmak durumunda kaldıkları gözlemlenmekte.

---

[5] Fikret Toksöz

Kurumlar birinci olarak veriyi iyi tutmuyorlar. Ya da gönderdiği veriyi işlenebilir bir formatta göndermiyor. İkinci olarak devlet veri paylaşımı konusunda ketum. Bir üçüncü sorun olarak Kürtlerle ilgili veri paylaşmaktan geri duruyor. Kürt Çalışmalar Merkezi olarak araştırmalarımızı sağlıklı yürütebilmek için önce veriyi çıkarmamız gerekiyor. Mesela bizim kurumumuzun yaptığı işin çok büyük bir kısmı zaten devlet kurumunun yapması gereken iş. Devlet örneğin Türkiye'deki nüfusun etnik dağılımını paylaşmıyor. Paylaşmadığı için senelerce Türkiye'deki Kürt nüfus hangi yaş grubunda ne orandadır, nereye dağılmışlardır, gibi 100 yıllık verileri bugüne getire getire Türkiye'de bir Kürt nüfus tahmininde bulunmaya çalışıyoruz. Biz bu çalışmayı yaptıkça insanlar bizi Kürtlerle ilgili ver üreten bir kurum olarak görüyorlar. Oysa bu bizim değil devletin işi. Gerçekten şeffaf, sistematik, veri depolayan ve paylaşan bir devlet kurumu olsa, iş yükümüzün %50'si azalır.[6]

Sivil Toplum Kuruluşlarının bilgi edinme hakkı ve haberleşme özgürlüğü kapsamında son yıllarda karşı karşıya kaldığı ayrımcılıklar, kısıtlar ve engellemeler kitlesel örgütlenmeyi ciddi anlamda etkilemektedir. Bilgi edinme hakkı kurumlar için sadece bir izleme çalışması değil aynı zamanda kamu politikalarını etkilemek için bir araç olarak da kullanılmaktadır. Bu bağlamda Sivil Toplum Kuruluşları bu hakkının engellenmesi kamuoyu oluşturma ve farkındalık yaratma sorumluluğuna da engel teşkil etmektedir.

Sivil Toplum Kuruluşlarının Mali Kaynaklara Erişimi

Sivil toplumun kaynaklara erişimi hem sahadan izlenimlerde hem de araştırmalara en ciddi sorun olarak yansımaktadır. Dernek ve vakıflar geleneksel olarak bağışlar ve akarlar yoluyla mali kaynaklarını oluştururlar. Araştırmalarda, bu kaynaklara erişimin kısıtlı hale gelmesindeki en temel sebebin Gezi Parkı olayları, 15 Temmuz darbe girişiminin yarattığı OHAL kanunları kapsamında kitlede sivil topluma karşı oluşan güvensizlik olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu güvensizlik, siyaset dilindeki ayrıştırma, sivil toplumu olumsuz şekilde kapsayan kanun ve yönetmeliklerin uygulanması gibi sebeplerle daha da körüklenmektedir. Güvensizliğin yanı sıra kamu kaynaklarına hükümetin politikalarıyla uyumlu çalışan kurumların daha rahat erişmesi; savunuculuk faaliyetleri yürüten kurumların örneğin kadın hakları, LGBTİ+ ve Kürt sorunu hakkında çalışmalar yapan kurumların bu kaynaklara erişimindeki kısıtların temelinde politik nedenler olduğu ortaya çıkmaktadır.

---

[6] Reha Ruhavioğlu

Kamu kaynaklara erişimdeki kısıtlar kurumların fon bazlı çalışmalar yapmalarına neden olmakta ve fona erişim, uluslararası fon kullanımının anlamı gibi tartışmaların gündeme geldiği gözlemlenmektedir. Araştırmalara yansıyan bu nedenler sahada aktif rol alan kişiler tarafından da dile getirilmektedir. Hükümetin kendi politika ve söylemlerine uygun şekilde hareket eden STK'larla yaptığı iş birliği ve diğer alanlarda çalışan kurumlarla mesafelenmesi, kamu kaynaklarının dağıtımında şeffaf bir bürokratik sürecin olmaması kaynaklara erişimdeki en önemli neden olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de sivil toplumun finansal sürdürülebilirliğini sağlaması için birinci araç hibeler, ikincisi iş birlikleri, üçüncüsü de kitle fonlamadır. Bu üçün de ayrı ayrı üzerine düşünmek gerekiyor. Hibeye erişmenin bir handikabı var. Başvuru yapabilmeniz için belli bir kurumsal kapasiteye ihtiyaç duyuyorsunuz. Bir diğeri de sosyal sermayeye sahip olmak. Yani siz aslında o sosyal sınıfa dahil olduğunuz zaman bir şekilde o hibelere dahil olabiliyorsunuz. Eğer o sosyal sınıfa dahil değilseniz ne kadar kıymetli, sosyal etki oluşturabilecek bir projeniz olsa da buralara başvuramıyorsunuz ya da bir şekilde cam tavanlara çarpıp oraya dahil olamıyorsunuz.[7]

Kamu kurumları fonlarına erişimin zorluğunun yanı sıra siyaset temelli oluşturulan ve kitlede güvensizlik oluşturan sivil toplum itibarsızlaştırılması nedeni ile kurumlar mali kaynakları için uluslararası fonlara yönelmektedir. Sahada çalışan kişiler ise uluslararası fon almanın da siyaset eliyle hedef gösterildiğini ve bu nedenle sorun oluştuğunu ifade etmekte.

Devletin sivil toplum kaynağı, fonu eleştirel sivil topluma asla gitmiyor. Yani devlet güdümlü kurumlar fonu alıyor. Alamayanlar da Türkiye dışından örneğin Avrupa Birliği'nden fonlar alıyor. Ve bunlar da yabancı kaynak olduğundan itibarsızlaştırılmaya çalışılıyor. Ama diğer yandan aslında devletin, hükümetin de doğrudan içinde bulunduğu sivil toplum kuruluşları da aslında Avrupa vb. kaynaklardan faydalanıyor. Fakat buna rağmen diğer kurumlar itibarsızlaştırılıyor.[8]

---

[7] Ömer Burak Tek

[8] Reha Ruhavioğlu

Sivil Toplum Kuruluşlarının Görünürlüğü

Sivil toplumun görünürlüğü anlamına dair yapılan araştırmalarda birkaç başlık öne çıkmaktadır: Faaliyetlerini kitleye ve bağışçılara anlatabilmek, sivil toplumun algılanmasına dair medya ve kamunun söylemi ve STK'ların etki alanlarını takip etmek, geliştirmek için yaptıkları işleri doğru şekilde kitleye aktarmak. Sivil toplumun kendini kamuoyunu ve fon sağlayıcılara doğru şekilde, faaliyet odaklı sunması kurumların kapasiteleri ile ilişkilidir. Araştırma sonucunda STK'ların görünürlüğü meselesi yaptıkları çalışmaları sunma biçimlerinden çok sivil toplumun medyadaki görünürlüğü meselesi daha çok öne çıkmaktadır. Medyanın kamuoyu ile kurduğu organik bağ siyaset aktörlerinin sivil topluma karşı aldığı pozisyonu belirlediği gibi tam tersi şekilde de gerçekleşmektedir. Gittikçe politikleşen Türkiye medyasının siyasetle kurduğu ilişki de muhalif olarak kodlanan Sivil Toplum Kuruluşlarının faaliyetlerini aktarımını da etkilemektedir. Kurumların çalıştıkları alanlar hak savunuculuğa kaydıkça görünürlüklerindeki kısıtlar ve görünürlükleri üzerinden siyaset ve kitle iletişimindeki sorunların arttığı gözlemlenmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının neyi söyleyip neyi söylemeyeceğine dair birçok etken var. Örneğin söylediği bir şey yüzünden cezaevine gönderilmiş birisiyle ilgili hak savunuculuğuna dair mesaj yayımladığınız zaman sizin karşınıza bu konu getiriliyor. Bu şekilde belirli bir destek mekanizmasının oluşmasının önünde de engeller oluyor. Ve insanlar en tatsız olana, oto-sansüre başvuruyor.[9]

Türkiye'de kırmızı çizgiler içerisinde yer alan çalışmalar yapıyorsanız -ki artık neredeyse bütün konular bu çizgilere değmeye başladı" belirli gazetelere manşet olmanız bir çalışma tarzı haline geldi. Sosyal medyada bir anda savunduğunuz şey nedeni ile linç yiyebilirsiniz, hedef gösterilebilirsiniz. Artık bazı STK'lar için bu çok normal. O nedenle bu alanları konuşurken iletişim ihtiyacının ne kadar önemli olduğu ve bunun aslında daha bütünlüklü bir şekilde mücadeleye çevrilmesi ihtiyacının farkına varmak gerekiyor.[10]

[9] Pınar İlkiz, PİKAN Ajansı Kurucu Ortağı ve İletişim Direktörü, <https://pikanajans.com/>

[10] Rümeyza Çamdereli

Sivil Toplum Kuruluşları kaynağa erişmek, bağışçılara ve fon verenlere kendilerini anlatmak için de görünürlüğü kullanmaktadırlar. Görünürlükleri ve kitle ile ilişkileri hususunda eksik kalan kurumların desteklere ve iş birliklerine erişimi de o oranda eksik kalmaktadır.

Kurumlar kendi vitrininde ne kadar şeffaf, ne kadar karşı tarafa derdini anlatabilirse o kadar etkili varlık gösterebiliyorlar. Fon verenler için de bu böyle. Bakıyorlar, hangi projeyi gerçekleştirmiş, alınan fon ile neler yapmış, bunu anlatabilmiş mi? Bu sadece etkinliklerde kafa sayma değil burada bir dünya inşa edebilmiş mi, katılan insanlar nasıl fayda almış ve fark yaratmış. Bunlar önemli. Bunları yapamayan sivil toplum kuruluşu olduğunda ne kadar desteklese de bir bağışçı ya da fon veren, onlarla iş birliği yapmak isteyenler geri duruyor. Kişiler bağış yapmak istediklerinde akıllarına görünür olan üç kurum geliyor. Ama Türkiye'nin sivil toplum ekosistemi üç kurumdan ibaret değil. [11]

Bu rapor, Sivil Toplum Kuruluşlarına yönelik ayrımcılıkları saha araştırmaları ve analizlere dayanarak incelemiştir. Türkiye'de sivil toplum hakkında yapılmış en güncel araştırmalar incelenmiştir. Yapılan masa başı araştırmada sivil toplum alanına dönük çok sayıda çalışmanın yapıldığı fakat sivil topluma dönük ayrımcılıklara dair bütüncül çalışmaların azlığı dikkat çekmiştir. Sivil toplumun güçlenmesi toplumsal barış ve refahın artmasının en önemli araçlarından biridir. Daralan, kümeleşen, politize edilen, kutuplaşan sivil alan Türkiye'nin toplumsal kalkınması önünde bir tehlike olarak karşımızda durmaktadır. Sivil Toplum Kuruluşları, devlet ve siyaset arasındaki sağlıklı iletişim ve iş birliğinin önemini altını çizerek araştırmayı ilginize sunuyoruz.

---

[11]Pınar İlkiz

2

Giriş

Giriş

Sivil toplum kuruluşları genel anlamda toplumsal hayatı işler hale getiren, katmanlar arası ilişki ve iletişimi geliştiren, toplumsal gözenekleri oluşturan hayati yapılarıdır. Toplumsal işleyişteki önemli meseleleri tespit ederek bunlara dair müdahale, gelişim, önlem ya da savunuculuk gibi reflekslerin gelişimine yardımcı olurlar. Bir yandan insanlarda muhatap oldukları sorunlara dair farkındalık geliştirip, benzer sorunlara sahip dezavantajlı grupların çıkarlarını koruyan bir örgütlenmeye çekerken diğer yandan devlet, siyaset, kamu gibi güç erklerinin bu sorunlara karşı farkındalığını artırmak ve çözüme dair adım atmalarını sağlayacak politikaları geliştirmeleri için baskı unsuru oluştururlar.

Toplumsal katmanlar arası iletişimi sağlamanın yanı sıra yerel perspektifi, yerinde çözümü geliştirmek, farklılıkların ve çeşitliliğin korunmasını sağlamak gibi roller de üstlenen sivil toplum kuruluşları bir arada yaşamının dinamiklerinin düzenlenmesinde aktör ve aracı konumundadır. Bu anlamda güçlü bir sivil toplum iyi işleyen bir kamusal hayat ve demokratik sistem için elzemdir.[12] Bu bilinçle merkezi ve yerel yönetimlerin reform girişimleri ve risklerini üstlenerek dezavantajlı grupların hukuku, eğitim, sağlık, insani yardım, çevre ve hayvan hakları, mülteci hakları, hak izleyiciliği gibi alanların gelişimine destek olurlar. Hükümetlerin, kamusal hayatın düzenlenmesi ve inovasyonlarının büyütülmesi, yaygınlaştırılması gibi çalışmalarında aracı konuma sahiptirler. Bu çift yönlü hassas ilişkinin sağlıklı işlemesi için bazı Avrupa ülkeleri kamu idaresi ve Sivil Toplum Kuruluşu ilişkilerine kılavuzluk etmesi amacıyla strateji ve planlar geliştirmiştir. Bu amaç doğrultusunda bazı ülkeler (Birleşik Krallık, Estonya vb.) kamu kurumları ve STK'lar arasında veya parlamento ve STK'lar arasında "sözleşme" (compact) belgeleri imzalamış; bazıları ise (Hırvatistan) strateji belgeleri kabul etmiştir. Bu belgelerin birçoğunun sivil topluma yönelik özellikle kamu fonu politikalarına ilişkin somut düzenlemeler içerdiği görülür. Avrupa Konseyi ile Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) bünyesindeki Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu (DKİHB), finansal kaynaklara erişim standartları da dahil olmak üzere sivil toplum için elverişli bir ortamın düzenlenmesine yönelik standartların oluşturulmasında aktif olarak yer almıştır.[13]

[12]İLKE Vakfı, Sivil Toplumun 10 Yılı Alan İzleme Raporu (2010-2020), 2021, erişim tarihi: 5 Mayıs 2024 URL<https://ilke.org.tr/sivil-toplumun-on-yili-olan-izleme-raporu-2010-2020>

[13] Bkz. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin Avrupa'daki Sivil Toplum Kuruluşlarının Yasal Statüsü Hakkında Üye Devletlere Yönelik CM / Rec (2007)14 sayılı Tavsiye Kararı. Tavsiye Kararı CM/Rec(2007)14, <https://rm.coe.int/16807096b7>

Bu türden hizmetler sunan STK'ların kurumsal ve finansal açıdan sürdürülebilirliğinin sağlanması kamu idaresi açısından son derece önemlidir. [14] Sivil topluma yatırım yapmak aynı zamanda devlet açısından önemli bir stratejidir. Sivil toplum ile aktif ve sürdürülebilir bir ilişkiye girmek, kamunun karar alma süreçlerine vatandaşların katılımını sağlamak devletin sosyal hizmet sunma maliyeti açısından ortaklar yaratma anlamına da gelmektedir.[15]

Türkiye'de sivil toplum, geçen çeyrek yüzyılda etki alanını önemli ölçüde genişletmiştir. Toplumun sosyo-ekonomik düzeyi, demografik yapısı, küresel dünya ile entegrasyonun artması ile iletişimin hızlanması ve toplumlararası ilişkilerin daha yatay sürdürülmesi; demokrasi farkındalığı gibi hususlar dünya geneli ile paralel olarak geliştiği görülmektedir. Fakat sivil toplumun algılanması ve uygulanması arasındaki makasın açılması, Sivil Toplum Kuruluşlarının kamu ve siyaset ile ilişkileri ve siyasal gerilimlerin bu alana etkisi Türkiye'de bir istişare ve müzakere alanı olarak işlev görmesi gereken sivil alanı birbirine benzeyenlerin kümelenildiği bir yapı haline getirmiştir. Sayısal hacmin ve çeşitliliğin sunduğu fırsata rağmen içe kapanma pratikleri ile bu fırsatların kullanılmadığı görülmektedir. Sivil toplum alanında faaliyet gösteren kuruluşların büyük ölçüde kendi etnik, kültürel ya da inanç bazlı kimlik alanlarına kapandığını, etkinliklerini ve içeriklerini bu kapalı ortamda ürettiklerini, seslerini ise yine kendi benzerlerinin sınırlarında tuttuklarını gözlemek mümkün.[16]

Türkiye'de sivil toplumun gelişim haritasına dair yapılan önceki çalışmaların ekseriyeti son 10 yılı bir kırılma evresi olarak ele almakta bu süre içerisindeki dinamikleri incelemektedir. Son 10 yıl içerisinde artan siyasal gerilimlerin, kitlesel dalgalanmaların, toplumsal travmaya yol açan afetlerin etkisi ile sivil toplumun hareket alanının, sınırlarının ve algılanmasının da değiştiği gözlemlenmektedir.

---

[14] Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin Avrupa'daki Sivil Toplum Kuruluşlarının Yasal Statüsü Hakkında Üye Devletlere Yönelik CM / Rec (2007)14 sayılı Tavsiye Kararı'na göre: 57. STK'lara yönelik kamu fonlarının yanı sıra STK'ların üyelik aidatları; donörler, kamu kurumları ve uluslararası kuruluşlardan aldıkları fonlar ve mallar; yatırım, kira, telif hakkı, ekonomik faaliyetler ve gayrimenkul işlemlerinden elde ettikleri gelirler için gelir vergisi dahil diğer vergiler ve harçlardan muafiyet sağlanması ve STK'lara yapılan bağışların gelir vergisi matrahlarından indirilmesi için teşvikler getirilmesi gibi diğer destek biçimleri yoluyla, STK'ların kendi misyon ve hedeflerini gerçekleştirmesine yardımcı olunmalıdır.

[15] TÜSEV, Sivil Toplum Kuruluşlarına Yönelik Kamu Fonları: İyi Örnekler ve Standartlar, 2020, erişim tarihi: 5 Mayıs 2024 URL

https://www.tusev.org.tr/usrfiles/images/Sivil_Toplum_Kuruluslarina_Yonelik_Kamu_Fonlari_Standartlar_ve_Iyi_Ornekler_Raporu_15062020.pdf

[16]İLKE Vakfı, Sivil Toplumun 10 Yılı Alan İzleme Raporu (2010-2020), 2021,s.27, erişim tarihi: 5 Mayıs 2024 URL <https://ilke.org.tr/sivil-toplumun-on-yili-izleme-raporu-2010-2020>

Bu etkilerden en öne çıkan siyasal gerilimlerin bu alana doğrudan yansması Türkiye’de “yaşam tarzı sivil toplumculuğu” eğilimini ortaya çıkarmıştır. Bu da sosyal mesele ya da siyasal katılım odaklı STK’cılığı kendi sınırlarından çıkararak daha çok bir temsil alanına dönüştürmüştür. Sivil toplumun etki alanının azaldığı, sembollerin ve siyasal entegrenin arttığı bir zemine dönüşmüştür. Sivil toplumun karşı karşıya kaldığı ayrımcılıkların bu süreçle doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye’de sivil toplumun kırılma evrelerinin tespiti ve sonuçları aynı zamanda Sivil Toplum Kuruluşlarına yönelik ayrımcılığı meydana getiren dinamiklere de ışık tutmaktadır.

Türkiye’de Sivil Toplum Alanının Kırılma Evreleri

Sivil toplum kavramının Türkiye’deki algılanışı bugün hala tartışılan bir meseledir. Bu konu, raporun temel sorusu için geniş bir tartışma olduğundan sivil toplum çalışma sahası ve etki alanlarının sınırları özelinde değerlendirilmiştir. Tarihsel süreç açısından Türkiye’deki 1980 sonrası düzenlemeler sivil toplum alanının görece genişlemesi ve fırsatların ortaya çıkmasına olanak sağlar. Bu zemin genişlemesi 1990’lı yıllardan başlayarak sosyal ve kültürel grupların sivil toplum alanında daha fazla rol almasıyla sonuçlandığı görülür. 2001 yılında Türkiye’nin AB üyelik süreci çerçevesinde kabul edilen Kopenhag Kriterleri beraberinde önemli reformlar getirmiştir. Bu süreçle birlikte örgütlenme özgürlüğü, medeni haklar üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, siyasal baskının daha az görünür olması gibi kamu politikalarına dair değişiklikler sivil toplum alanında sürdürülebilir bir kalkınmaya imkan tanımıştır. AB Uyum Paketleri kapsamında 2004 yılında yürürlüğe giren Dernekler Kanunu ve 2008 yılında yürürlüğe giren Vakıflar Kanunu ile dernek ve vakıfların mevzuattan kaynaklı sorunları azaltılmıştır.

2013 yılında farklı toplum kesimleri tarafından desteklenen Gezi Parkı olayları devam eden süreçte siyasal bir tehdit olarak algılanmış, polisin orantısız şiddeti üzerine kitlesel örgütlenme ve eylem hakkına dönük ciddi kısıtlamalar getirilmiştir. Kürt hareketi ile barış müzakerelerinin 2015’te sona ermesi ve ardından 2016’daki 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında ilan edilen OHAL, Türkiye’nin son 10 yılında sivil toplumun alanının daralmasına mâl olmuştur. 2016-2018 yılları arasında devam eden OHAL’de 37 Kanun Hükmünde Kararname (KHK) uygulanmış, bunların 7’si örgütlenme özgürlüğünü sınırlayıcı nitelikte olmuştur. 17 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Dernekler Dairesi Başkanlığı kapatılarak yetkileri İçişleri Bakanlığı bünyesinde kurulan Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (STİGM)’ne aktarılmıştır.

STİGM görev ve sorumluluk alanı olarak sivil toplumla ilişkilere yönelik stratejinin belirlenmesi, geliştirilmesi, kamu ve sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkinin koordinasyonu ve iş birliğinin artırılması belirlenmiştir. Sivil toplumun kamu kararları sürecine katılımının geliştirilmesi için Sivil Toplum İstişare Kurulu[17] kurulmuş olsa da bu yapının somut girişimlerine dair bir bilgi bulunmamıştır. STİGM'nin hedefleri arasında bulunan sivil toplumla kamu kurumlarının iş ve iletişimine dair stratejilerin düzenlenmesi için bir dizi belge ve rapor yayımlanmıştır. AB uyum planı dahilinde reformları gösteren Ulusal Eylem Planı (2016-2019)[18]; 2020 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 2019-2023 arasını kapsayan 11. Kalkınma Planı [19] sivil toplum hedef ve stratejilerine dair birçok düzenleme getirmiştir. Sivil Toplum Kuruluşları Özel İhtisas Komisyonu, 11. Kalkınma Planı çerçevesinde hazırladığı raporda STK'ların hukuki statülerinin, kurumsal yapılarının, faaliyetlerinin, kamu kurumları ile ilişkilerinin ve mali kaynaklarının düzenlenmesine dair çerçeve bir Sivil Toplum Kanunu'nun çıkarılması; mevzuatın STK'ların yerel ve ulusal düzeyde karar alma mekanizmalarına katılımlarını teşvik edecek hale getirilmesi, STK'larda insan kaynağı ve kurumsal kapasiteyi güçlendirecek kamu politikalarının oluşturulması gibi konularda öneriler ortaya konmuştur.

Raporlar ve kurumsallaşma adımlarında görünürdeki bu çalışmaların sivil toplum alanının özgürleşmesi, çalışmaların ve etki alanının genişlemesi, kaynaklara ulaşım, ifade, bilgi edinme gibi hakların uygulanmasına dönük pratik örneklerde nitelikli bir işlevi görülmemektedir. Özellikle 2020 yılında TBMM'nin gündemine gelen "Kitle İmha Silahlarının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun Teklifi"[20] sivil toplum kuruluşları tarafından endişe ile karşılanmıştır. Bu kanun teklifi gittikçe politikleşmiş sivil hakların ve özgürlük alanlarının kısıtlanmasının yolunu muallak gerekçelerle açacak bir nitelik taşımıştır.

---

[17] STİGM, Sivil Toplum İstişare Kurulu Görev ve Çalışma Yönergesi, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/Mevzuat/Y%C3%B6nergeler/sivil_toplum_istisare_kurulu_yonergesi.pdf

[18] AB'ye Katılım için Ulusal Eylem Planı (2016-2019), (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL <https://www.ab.gov.tr/ab-ye-katilim-icin-ulusal-eylem-plani-2016-2019-51499.html>

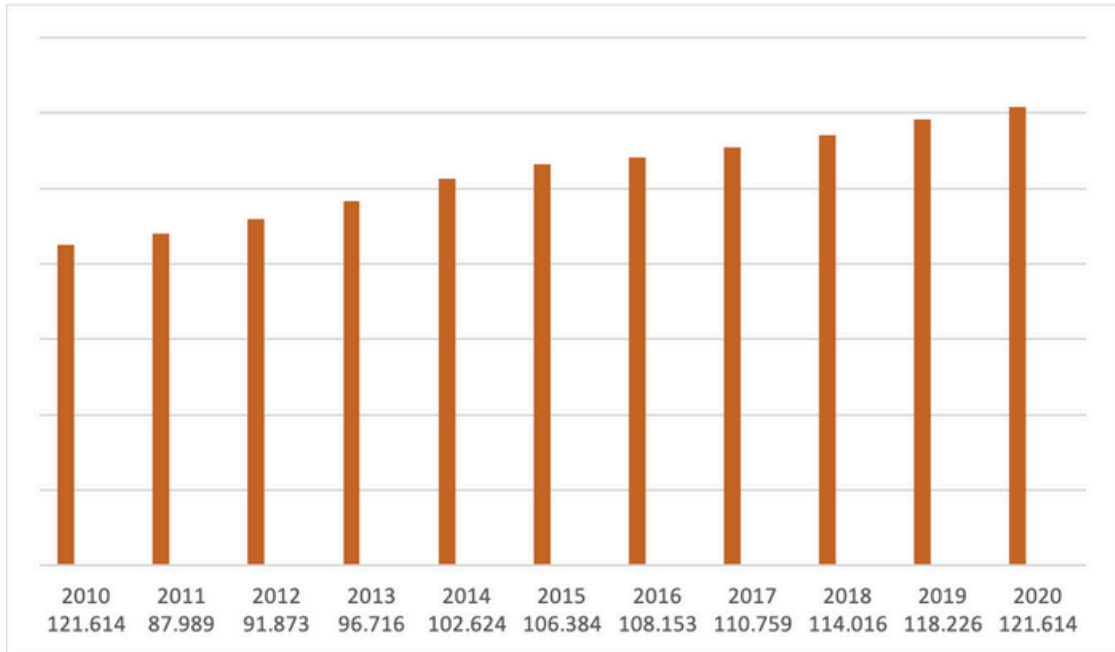
[19] On Birinci Kalkınma Planı, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf

[20] Kitle İmha Silahlarının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun Teklifi. Resmi Gazete, 2020, Sayı: 7262 (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201231M5-19.htm>

2013 yılı Gezi Parkı olayları ile başlayan, OHAL ve KHK'lar ile devam eden bu süreçte siyaset, kamu ve sivil toplum ilişkileri, sivil toplumun hakları, özgürlük ve etki alanlarının gittikçe daraldığı gözlemlenmektedir. Bu daralma iki boyutlu yaşanmıştır. İlk olarak devletin ve kamu kurumlarının sivil toplum ile kurduğu siyasete angaje olmuş ilişki; ikinci olarak da sivil toplumun kendi içindeki siyasi yarılma ve kutuplaşmalardan kaynaklı olan ilişkisi.

Türkiye'deki siyasal gerilimlerin etkisi sivil toplumun farklı unsurlarının çalışma alanlarını daralttığı gibi birbiri ile, kitle ile ve kamu ile ilişkilerini de olumsuz yönde etkiledi. Bu durum, siyasal gücü elinde bulunduran zümrelere yakın olan sivil toplumun bir denge unsuru olmaktan uzaklaşıp devlet erki ile müşterekliğinin arttığı bir düzlem ortaya çıkarmıştır. Ayrıca sivil toplumun bir kesimini muhalif bir noktaya çekmiş diğer bir kesimini de hükümetle ilişkilere daha fazla yaklaştırmıştır.[21] Dolayısıyla sivil toplum sadece yaşam tarzı savunuculuğu ya da kimlik siyaseti yapılan bir alana dönüşmüştür. Sivil toplumun içine çekildiği bu siyasal süreç kurumlara ve toplumsal örgütlenmeye yönelik ciddi kısıtlar doğursa da dernek ve vakıfların sayısal oranları bu durumun karşısında artış göstermiştir. 2010-2020 yılları arasında derneklerin sayısal değişimi incelendiğinde, faal dernek sayısında sürekli bir artış olduğu görülmektedir. 2010 yılında 84.985 faal dernek varken, bu sayı 2020 yılında 121.614'e yükselmiştir.

Grafik 1: Kaynak <https://www.siviltoplum.gov.tr/yillara-gore-faal-dernek-sayilari> [22]

[21] İLKE Vakfı, Sivil Toplumun 10 Yılı Alan İzleme Raporu (2010-2020), 2021,s.34, erişim tarihi: 5 Mayıs 2024 URL <https://ilke.org.tr/sivil-toplumun-on-yili-alan-izleme-raporu-2010-2020>

[22] İLKE Vakfı, Sivil Toplumun 10 Yılı Alan İzleme Raporu (2010-2020), s.51.

Vakıflara dair verilerin Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait istatistiklerde 2014 yılından itibaren ayrıntılı olarak paylaşıldığı görülmektedir. Mülhak vakıflar incelendiğinde 2014 yılında 277 adet vakıf varken, 2019 yılında bu sayının azalarak 255'e düştüğü görülmektedir. Cemaat vakıfları incelendiğinde, 2014-2019 yılları arasında neredeyse bir artış olmadığı, 2019 yılında 167 adet cemaat vakfı olduğu görülmektedir. Esnaf vakıflarının sayısı seneler içerisinde değişmemiştir.

Yıllar (2008-2018)	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Mülhak vakıf sayısı[23]	277	271	265	262	260	255	
Cemaat vakıfları sayısı[24]	165	166	167	167	167	167	
Esnaf Vakfı [25]	1	1	1	1	1	1	
Yeni vakıf sayısı [26]	4.881	5.003	5.089	5.093	5.211	5.313	5.352
Toplam	5.324	5.441	5.522	5.523	5.639	5.736	5.352

Grafik 2: Kaynak <https://ilke.org.tr/sta/sivil-toplumun-on-yili-2010-2020> [27]

[23]<https://www.vgm.gov.tr/vakif-islemleri/vakif-istatistikleri/mulhak-ve-esnaf-vakiflari> (Erişim Tarihi: 01.05.2024).

[24]<https://www.vgm.gov.tr/vakif-islemleri/vakif-istatistikleri/cemaat-vakiflari> (Erişim Tarihi: 01.05.2024).

[25]https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/02-vakiflarin-turlerine-g.pdf (Erişim Tarihi: 01.05.2024).

[26]https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/03-yeni-vakiflarin-yil-ba.pdf. (Erişim Tarihi: 01.05.2024).

[27] İLKE Vakfı, Sivil Toplumun 10 Yılı Alan İzleme Raporu (2010-2020), s.53.

3

Sivil Toplum Kuruluşlarına Yönelik Ayrımcılıklar

Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının yakın dönem geçmişinde yaşananlar sivil toplumun anlamı ve algılanışını değiştirmiş, bu değişimle kurumlara yönelik ayrımcılıklar artmıştır. Sivil toplum üzerine yapılan izleme çalışmalarında çok sayıda ayrımcılık tespit edilmiştir. Raporun devamında bu ayrımcılıklar 5 ana başlıkta toparlanmış ve incelenmiştir. Bunlar: Kamu ve Sivil Toplum Kuruluşu İlişkileri, Sivil Toplum Kuruluşlarının Karar Alma Mekanizmalarına Katılımı, Sivil Toplum Kuruluşlarının Bilgi Edinme Hakkı ve Bilgiye Erişimleri, Sivil Toplum Kuruluşlarının Mali Kaynaklara Erişimi, Sivil Toplum Kuruluşlarının Görünürlüğü.

3.1.Kamu ve Sivil Toplum Kuruluşu İlişkilerinde Ayrımcılıklar

Türkiye’de son on yılda yaşanan siyasi gerilimlerin Sivil Toplum Kuruluşlarının üzerinde önemli etkileri olduğu bilinmektedir. Sivil toplum ve kamu kurumları ilişkisi sivil toplumun doğası gereği demokratik, eşit ve bağımsız bir ilişki olmak durumundadır. Fakat Türkiye’nin mevcut yönetim sisteminde kamu kurumları ve siyaset arasındaki ayırım noktaları gittikçe aşınmıştır. Bu aşınma sivil toplum ve kamu kurumlarının karşılıklı ilişkisini siyaset alanına sıkıştırmıştır. Bunun en önemli göstergelerinden birisi ifade ve örgütlenme özgürlüğü alanındaki daralmadır. Sivil toplum, karar yapım süreçlerine katılımı, kendini ifade etme ve algılanışındaki kısıtlar ve kimlik siyaseti sebebiyle iktidar yanlısı ve muhalefet ikilemine sıkıştırılması gibi çok sayıda sorunla karşı karşıyadır. Meclisin daha güçlü tarif edildiği parlamenter sistemde STK’ların kanun ve yasama süreçlerine daha çok katılabilirken yeni sistemde politika yapıcıların kapılarının sivil topluma kapalı olduğu vurgulanıyor.[28] Yapılan araştırmalarda sivil toplum kuruluşlarının karar vericilere erişiminin sınırlı olması diyalog, iş birliği ve etkinin söylesel düzeyde kaldığını gösteriyor.[29] Bu diyalogsuzluk siyasetin sivil toplumu konumlandığı noktanın gittikçe tanımsızlaşmasına ya da gönüllülük faaliyeti bağlamında değerlendirilmesine yol açıyor. İletişim kaynaklarının bu şekilde daralması kamu ile ilişkileri eşit düzlemde hiyerarşik bir yapıya çekerken, sivil toplumun kitle tarafından algılanışı ve etki alanını da düşürüyor.

[28] YADA Vakfı, Sivil Toplumun Siyaset ve Karar Mekanizmalarıyla İlişkilerinin İncelenmesi Araştırması, 2022, s.27, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL <https://www.yada.org.tr/siyaset-ve-sivil-toplum-arastirma-raporu-agustos-2022/>

[29] bkz.YADA Vakfı, Sivil Diyalogun Geliştirilmesi ve İzlenmesi Raporu, 2021, Erişim Tarihi 01.05.2024, URL <https://www.yada.org.tr/diyalog-izleme-arastirmasi/>

Bu diyalog eksikliği ilişkinin politize olmasıyla alakalı olduğu kadar siyasetin, sivil toplumu yalnızca talep eden taraf olarak görme eğilimi de önemli bir neden olarak duruyor. Araştırmalar, bu mesafenin siyasi aktörlerin sivil toplumla ilişkilerini seçmen kitlesi ile kurdukları ilişkilerden pek ayırmadığını gösteriyor. En çok iletişimde olunan yapıların hemşeri dernekleri, meslek odaları ve sendikalar olması bu iddiayı güçlendirmektedir.[30] Hemşeri dernekleri ve diğerlerinin üyelerinin yerel sorunları siyasete taşınması ve burada kariyer edinme hedefiyle bulunmaları siyasilerin seçmen kitlesi algısını güçlendiriyor. Bu seçmen kitlesi olarak algılanış sivil toplumun siyaset ve kamu ile iletişim ya da iş birliğinde siyasete angaje görünmeleriyle ilgili bir çekince oluşturmaktadır.

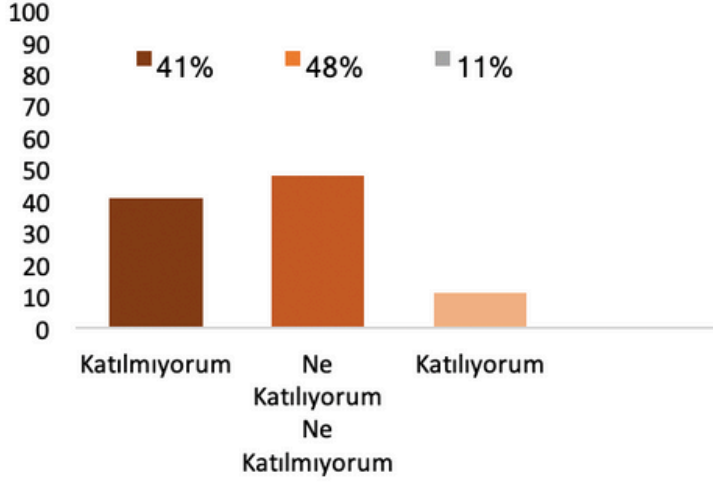
Bu çekincenin araştırmalardaki yansımalarına bakıldığında STK'ların %70'inden çoğu siyasi partiler ile diyaloga açık olduğu, yaklaşık %11'i diyaloga kapalı olduğu görülüyor.[1] Bu noktada siyaset ve kamu kurumları ile ilişkinin olumlu görüldüğü fakat iş birliğinin politik dezavantajlarından ötürü olumsuz karşılandığının altı çizilmelidir. İş birliğinin meşru görünmemesi ise tüm siyasi partilerle diyalogda olamayıp tek bir partiye erişebiliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tek yönlü, koşula bağlı ilişki sivil toplumun bağımsızlık ilkesinin zedelenmesine, belirli kurumların ve çalışma alanlarının dar bir sivil toplum örgütlenmesinin himayesine girmesine ve en önemlisi bu kurumların yarı kamu kurumu gibi davranması, siyasi erki meşrulaştırma zeminine dönüşmesine neden olmaktadır. YADA'nın hazırladığı rapor kapsamında yapılan görüşmelerde sorulan "Sivil toplum siyasi partileri etkileyebilecek kapasiteye sahip" sorusuna verilen yanıtlar Sivil Toplum Kuruluşunun bu husustaki çekincelerini gözler önüne seriyor.

---

[30] YADA Vakfı, Sivil Toplumun Siyaset ve Karar Mekanizmalarıyla İlişkilerinin İncelenmesi Araştırması, s.12.

[31] YADA Vakfı, Siyaset ve Sivil Toplum Diyalogu Rehberi, 2022, s.6 (Erişim Tarihi 01.05.2024)
URL <https://www.yada.org.tr/siyaset-ve-sivil-toplum-diyalogu-rehberi/>

Sivil toplum siyasi partileri etkileyebilecek kapasiteye sahip

Grafik 3: Kaynak <https://www.yada.org.tr/siyaset-ve-sivil-toplum-arastirma-raporu-agustos-2022/>[32]

Mevcut siyaset-sivil toplum ilişkilerine bakıldığında yerel yönetimler ile ilişkilerin, iş birliğinin daha yoğun olduğu görülmektedir. Fakat yerel yönetimlerden merkeze gidildikçe ilişkilerde zayıflama olduğu öne çıkmaktadır.[33] Özellikle doğal afetler, küresel pandemi gibi tüm toplumu ilgilendiren durumlarda devletin ayıramadığı, özellikle insan kaynağı desteğinin Sivil Toplum Kuruluşları tarafından verildiği ve bunun da yerel yönetim iş birliği ile mümkün olduğu belirtilmektedir. Bu gözlem sahadan verilerle de desteklenmiş ve STK'ların %80'inin yerel yönetimlerde doğrudan ve dolaylı olarak çalıştığı ifade edilmiştir.[34] Kurumların merkezi yönetimlere kıyasla yerel yönetimle kurduğu ilişkinin niteliğine bakıldığında %52 oranında merkezi kamu kurumları ile diyalog halinde olduğu görülmektedir. Bu ilişki tanışma toplantısı, kurumsal ziyaret oranı %15, bilgi paylaşımı %14, hukuki süreç/itiraz gibi konularda ise %3 oranıyla en düşük iletişim zemini olduğu ortaya çıkmıştır.[35]

[32]YADA Vakfı, Sivil Toplumun Siyaset ve Karar Mekanizmalarıyla İlişkilerinin İncelenmesi Araştırması, 2022, s.13.

[33] Sivil Sayfalar, Sivil Toplum ve Siyaset İlişkilerine Bakış, 2021, s.4, (Erişim Tarihi 01.05.2024)
URL <https://www.sivilsayfalar.org/raporlar/sivil-toplum-ve-medya-calismalari-dernegi-sivil-toplum-ve-siyaset-iliskilerine-bakis/>

[34]YADA Vakfı, Sivil Toplumun Siyaset ve Karar Mekanizmalarıyla İlişkilerinin İncelenmesi Araştırması, 2022, s.30.

[35]YADA Vakfı, Sivil Toplumun Siyaset ve Karar Mekanizmalarıyla İlişkilerinin İncelenmesi Araştırması, 2022, s.24.

STK'ların merkezi kamu kurumlarıyla irtibatta olduğu durumlar

Tanışma toplantısı / ziyaretler	15%
Bilgi paylaşımı	14%
Talepte bulunmak	11%
Bilgi almak	10%
Uzmanlık faaliyetleri	8%
Savunuculuk çalışmaları	7%
Birlikte proje yürütmek	7%

Araştırma yapmak	6%
Strateji üretmek	6%
Rapor yazmak	5%
Maddi destekler	4%
Şikâyette bulunmak	4%
Kamunun yürüttüğü kampanyaları yaygınlaştırmak	3%
Hukuki süreçler / hukuki itiraz süreçleri	3%

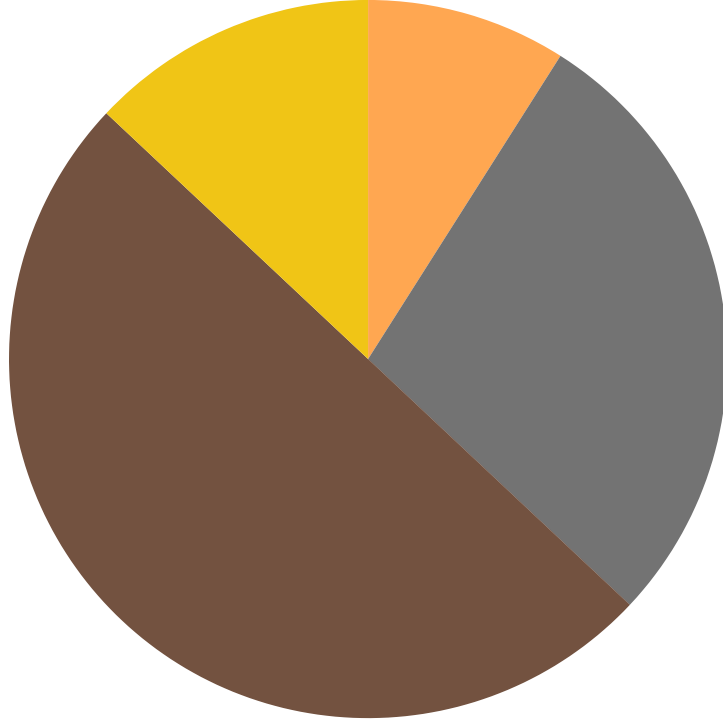
Grafik 4: Kaynak STK'ların merkezi kamu kurumlarıyla irtibatta olduğu durumlar

TBMM ile kurulan ilişkilere bakıldığında ise, STK'ların %86'sı milletvekilleri ile toplantı gerçekleştirirken, %29'u meclis komisyon toplantılarına katıldığını, %21'i dilekçe vermek ve yasa tasarılarına katkıda bulunmak üzere TBMM ile bir araya geldiğini belirtiyor. Bu bir araya gelme ve diyalog oranları iş birliğini güçlendirmiş görünmüyor. Son 10 yılda STK'ların kamu ve siyaset ile iletişime geçmeleri sahada iş birliğini güçlendirmedeği gibi bağımsızlığı da etkilemektedir. Bu durum STK'ların mali kaynakları ile ilgili bölümde görülen kamu kaynaklarının kısıtlılığı ile de doğrulanmaktadır. 2009 yılında STK-kamu diyalogu ve bağımsızlık dereceleri bağlamında yapılan araştırmada diyalog arttıkça bağımsızlığın azaldığına dair bir algı bulunmaktadır.[36]

[36] TÜSEV, Türkiye'de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası: CIVICUS Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP) Türkiye Ülke Raporu II, 2011, s.136, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL <https://www.tusev.org.tr/tr/araştırma-ve-yayınlar/online-yayınlar/step-raporu-turkiyede-sivil-toplum-bir-donum-noktasi>

Sivil toplumun devletten bağımsızlık derecesi

- Devlet kontrolünde
- Sık gerekçesiz müdahaleler
- Zaman zaman gerekçesiz müdahaleler
- Özgür, sadece meşru denetim

Grafik 5: Kaynak <https://www.tusev.org.tr/tr/arastirma-ve-yayinlar/online-yayinlar/step-raporu-turkiyede-sivil-toplum-bir-donum-noktasi>

Kamu ve sivil toplum arasında araştırmalara yansayanların sahadaki deneyimine bakıldığında kurumların devlet ve siyasetle ilişkisindeki handikapların yanı sıra kendilerini tanımlama, konumlandırma ve kapasite gelişimine dair görüşlerinin siyasi argümanlara göre değiştiği gerçeği ortaya çıkmaktadır. STK'da aktif rol alan kişilerin deneyimlerine ve devletin yaklaşımına bakıldığında karşılıklı bir bariyerin örüldüğü gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Yaptığımız çalışmalarda kurumlara kamuoyunu ilgilendiren yasa yapım süreçlerine nasıl katıldıklarını sorduğumuzda ağırlıklı olarak toplantılara davet edildiklerini fakat burada seslerinin duyulduğundan emin olmadıklarını söylüyorlar.Örneğin meclis komisyonlarına katılım süreçleriyle ilgili aslında yapıların olduğu ama işletilmediği söyleniyor.[37]

[37] Rümeyza Çamdereli, YADA Vakfı Araştırma Direktörü, <https://www.yada.org.tr/>

Sivil toplum ve siyaset ilişkilerinin gelişmemesi ve sivil toplumun karar organlarıyla ilişkisinin sınırlı kalması, bu ilişki biçiminin yapılandırılmamış olmasıyla açıklanmakta.

(Devlet) Söylemde çok değer veriyor fakat gerçeklikte ne sivil toplumun gelişmesinde doğrudan bir rol oynuyor, ne de sivil toplumla hareket etmeye istekli. Uygulama düzeyinde-esasında gerçeklik düzeyinde- daha çok bir içine kapanış var [38]

Dikkat çeken bir başka nokta ise sivil toplum dünyasının kendisinin de siyasi aktörlerin de sivil toplumun karar alma mekanizmalarını etkilemeye yönelik bir işlevi ve gücü olduğunu düşünmüyor oluşu. Siyaset hem siyasi iklimi hem kamuoyunu hem de sivil toplumu tek başına şekillendiren “yegane aktör” olarak tanımlanıyor.

Evet, Türkiye'nin bazı toplumsal fay hatları var. Bu fay hatlarının ortadan kalkmasını sağlayacak olan şey de sivil toplumdur ama sivil toplumun kendi içerisinde ciddi anlamda kutuplaştığını görüyoruz. Toplum için yeni bir şeyler söyleme iddiasıyla ortaya çıkan büyük kurumlar da olsa yine aslında kendilerine benzeyen, kendilerine göre hareket edenlerle birlikte oluyolar. Bunu aşacak şey yine sivil toplumun öncelikle kendisidir[39]

Sivil toplum ve siyaset ilişkisinde belirtilen bir diğer husus, sivil toplum örgütlerinden siyaset alanına geçen aktörlerdir. Sivil toplumu bilen kişilerin siyasetteki temsilinin olumlu etkilerinin yanı sıra sivil toplumu olumsuz etkileyen yanları olduğu da belirtilmektedir. Bir yanıla sivil örgütlenme zemininin siyasete geçiş için bir imkan olarak görülmesi diğer yandan sivil toplumun bu yolla politize olmasının altı çizilmektedir.

Sivil toplum profesyonellerinden kişiler yerel yönetimlerde görev almaya başladı. Bu geçiş sivil toplumun oluşturacağı sosyal etkiyi yerel yönetimler eliyle gerçekleştirebilir mi sorusu ortaya çıktı. Ama gelinen süreçte her iki taraf için de ben böyle olmadığı kanaatindeyim. Tam tersine... Yerel yönetimler üzerinden sivil toplum daha fazla politize oldu. Sivil toplum profesyonellerinin de politize olmasıyla beraber hatta doğrudan siyasete dahil olmalarıyla beraber tüm bu ortak masa da ortadan kalktı.[40]

Sivil toplum kamu ve siyaset ilişkisinin sağlıklı yürütülememesinin temel sebeplerinden biri de karar yapıcı süreçlere STK'ların katılımı için kurumsal bir altyapının olmamasıdır. Mecliste yasa yapım süreçlerine sınırlı da olsa katılım görülse de bu katılım sürecine dair kanuni düzenlemelerin yapılması bir gerekliliktir. STK'ların karar mekanizmalarına aktif katılımına dair girişimler olsa bu hususta bugün hala önemli eksiklikler bulunmaktadır.

[38] Fuat Keyman, İstanbul Politikalar Merkezi Direktörü, <https://ipc.sabanciuniv.edu/tr> içinde Sivil Sayfalar, Sivil Toplum ve Siyaset İlişkilerine Bakış, 2021, s.4, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL <https://www.sivilsayfalar.org/raporlar/sivil-toplum-ve-medya-calismalari-dernegi-sivil-toplum-ve-siyaset-iliskilerine-bakis/>

[39] Ömer Burak Tek, İlke Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi, <https://ilke.org.tr/>

[40] Ömer Burak Tek

3.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının Karar Alma Mekanizmalarına Katılımı

Sivil topluma devletin yatırım yapması demokratik ülkelerin öncelendiği meselelerden biridir. Aktif, sürdürülebilir bir sivil toplum, kamunun karar alma süreçlerine vatandaş katılımını sağlamanın ve ülke nüfusuna etkili, etkin maliyetli sosyal hizmet sunma kabiliyetine sahip ortaklar yaratmanın bir yoludur.[41] Bir diğer yanıla kamu otoritesi tarafından verilen hemen tüm kararlar toplumsal yaşamı etkilemektedir ve bu süreçte kararlardan etkilenen kitlelerin çıkarlarının göz önünde bulundurulması etkin bir sivil toplum ve devlet yönetimi için büyük önem taşır. Nitelikli karar verme süreci toplumun yeterli temsili, sorunların ve taleplerin doğru şekilde karar mekanizmasına taşınması Sivil Toplum Kuruluşları tarafından yapılabilir. Bu da karar süreçlerine katılımın önemine işaret eder.[42]

Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının karar alma süreçlerine katılımı her zaman kısıtlı olmuştur. 2005 tarihli Belediyeler Kanunu’nun[43] 13. maddesi olan Hemşehri Hukuku’nda “Hemşehrilerin, belediye karar ve hizmetlerine katılma, belediye faaliyetleri hakkında bilgilenme ve belediye idaresinin yardımlarından yararlanma hakları vardır.” ibaresi ile bölgesel/yerel katılım önerilmiştir. Bundan önce 1996 tarihli İstanbul’da yapılan Habitat Konferansı[44] Sivil Toplum Kuruluşlarının statüsü ve katılımın gündeme gelmesinde etkili olmuş, 1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’ye resmi adaylık statüsü tanındıktan sonra hayata geçirilen AB Uyum Paketleri kapsamında sivil toplum katılımına olanak sağlayan bir dizi çalışma yapılmış olsa da önemli bir etki alanı yaratmamıştır.

STK’ların karar alma süreçlerine katılımına ilişkin son 20 yıla bakıldığında en güçlü olunan dönemin Avrupa Birliği müzakere süreçleri olduğu görülmektedir. Sivil toplumun siyasete katılımı ve otonomisi, AB müzakerelerinin durması, parlamenter demokrasiden başkanlık sistemine geçiş ve OHAL süreçleriyle duraklatmıştır. Kurumların kamu ve siyasetle diyalogu bahsinde de belirtildiği gibi bu süreç siyaset ile sivil toplumun çatışmalı ilişkisinin giderek etkisizleşmesiyle sonuçlanmıştır.

[41] ICNL/ECNL, A Comparative Analysis of Civil Society Foundations and Funds, 2012, s.1, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL

http://ccc.tck.org.ua/storage/books/eng_comparative_analysis_on_civil_society_funds_2012.pdf

[42] STGM, Türkiye’de Sivil Toplum Örgütleri: Örgütlenme Özgürlüğü ve Katılım Hakkı Bölüm II: Katılım Hakkı, 2024, s. 115, (Erişim Tarihi 01.05.2024)

URL <https://www.stgm.org.tr/yayinlar/turkiyede-sivil-toplum-orgutleri-orgutlenme-ozgurlugu-katilim-hakki>

[43] Belediyeler Kanunu, 2005, (Erişim Tarihi 01.05.2024)

URL <https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuatmetin/1.5.5393.Pdf>

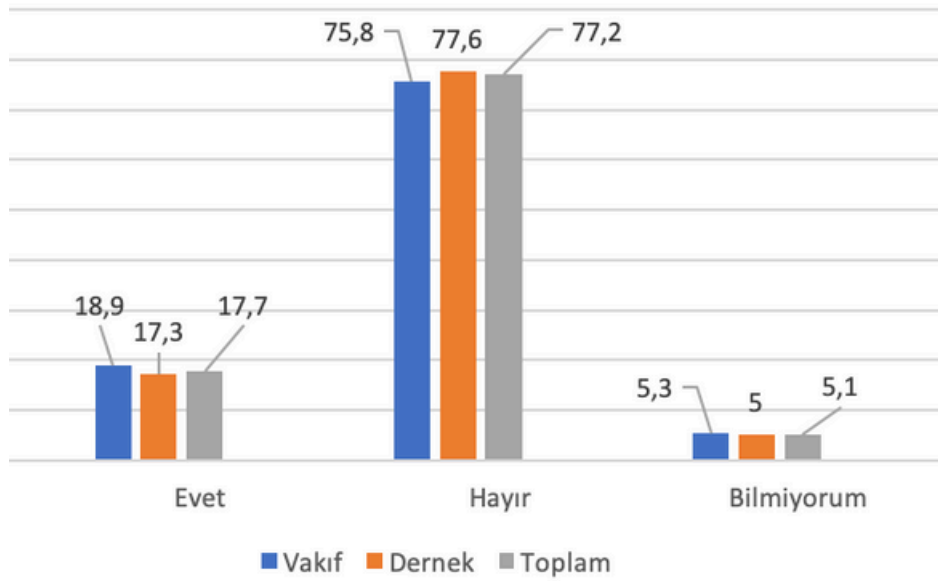
[44] UN, Habitat agenda and Istanbul Declaration : 2nd United Nations Conference on Human Settlements, 1996, (Erişim Tarihi 01.05.2024)

URL <https://digitallibrary.un.org/record/234282?ln=en>

Bu mesafelenmeyi engelleyecek ve ilişkiyi düzenleyecek bir hukukun eksikliği de süreci perçinlemiştir. STK'ların demokratik karar alma süreçlerini güçlendirmesi ve kamu politika ve hizmetlerini geliştirilmesi bakımından rol ve etkilerini tanıyan bütüncül bir kamu stratejisi veya politika belgesi bulunmaması en büyük engellerden biridir. Katılıma dair bir düzenleme olmadığı için mevzuat süreçleri bu sorunu gittikçe çözümsüz hale getirmekte ve kurumların bu sürece girmeleri konusunda çekimser kalmalarına yol açmaktadır.

Karar verme süreçlerine katılım için 203 düzenlemenin olduğu, 309 katılım mekanizmasının kurulduğu fakat mevzuat belirsizliği ve bürokratik karışıklık nedeni ile bunlar arasında bir koordinasyonun olmadığı araştırmalara yansımıştır. [45] Ayrıca, karar verme süreçlerine katılımın öncül koşulu olan bilgilendirme sürecinin sağlıklı gerçekleşmediği ve bunun da STK'ların toplantılara katılmama sebepleri arasında sayıldığı belirtilmektedir.[46]

2020 veya 2021 yıllarında mevzuat ve politika geliştirme süreçlerinde ilgili toplantılara katıldınız mı?

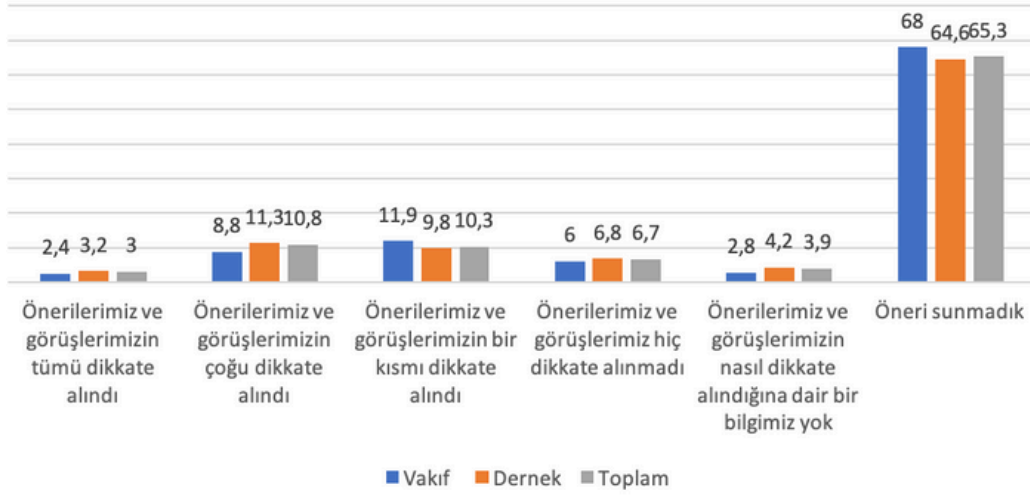

Grafik 6: Kaynak URL <https://www.stgm.org.tr/yayinlar/turkiyede-sivil-toplum-orgutleri-orgutlenme-ozgurlugu-katilim-hakki>

[45] STGM, Türkiye'de Sivil Toplum Örgütleri: Örgütlenme Özgürlüğü ve Katılım Hakkı Bölüm II: Katılım Hakkı, 2024, s. 113, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL <https://www.stgm.org.tr/yayinlar/turkiyede-sivil-toplum-orgutleri-orgutlenme-ozgurlugu-katilim-hakki>

[46] Hakan Ataman, Politik Karar Verme Süreçlerine Etkili ve Anlamli Katılım Hakkı ve Mekanizmalar Bilgi Kitapçığı, STGM, 2022, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2022-08/politik-karar-verme-sureclerine-etkili-ve-anlamli-katilim-hakki-ve-mekanizmalar-bil-gi-kitapcigi.pdf>

Araştırmaya katılan STÖ'lerin mevzuat ve politika geliştirme süreçlerindeki tavsiye ve katkılarının resmi makamlar tarafından dikkate alınması

Grafik 7: Kaynak URL <https://www.stgm.org.tr/yayinlar/turkiyede-sivil-toplum-orgutleri-orgutlenme-ozgurlugu-katilim-hakki>

2021 yılı kanun yapım süreci Covid-19 pandemisinin yarattığı olağanüstü ortamda gerçekleşmiştir. Bu süreçte de devletin Sivil Toplum Kuruluşlarının desteği ile çalışma imkanının yakalanmadığı araştırmalara yansımıştır. En çok katılımın sağlandığı 7332 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu ile Türk Ceza Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun yapım sürecinde bile TBMM İhtisas Komisyonu'nun STK algısının son derece kısıtlı olduğu görünmektedir. Sivil toplum örgütü olarak kamu kurumu niteliğindeki meslek örgütleri ve sendikalara öncelik verildiği, hak temelli örgütlerin ve alan uzmanlarının ise komisyona katılımının son derece sınırlı olduğu kayıtlara yansımıştır.[47] 2021-2022 yılları arasında yapılan yasama süreçleri üzerine yapılan araştırmada TBMM'de kabul edilen ve yürürlüğe giren 163 kanundan STK'ları birinci derecede ilgilendiren 18 kanuna bakıldığında sadece 2 kanuna kurumların etkin katılımı görülmektedir. Araştırma Komisyonlarına katılımın çoğunlukta olduğu görülse de yasa yapım sürecine katılım oldukça kısıtlıdır.[48] Sivil toplum ve kamu/siyaset ilişkilerindeki derin yarıklar sivil toplumu birincil derecede ilgilendiren kanun yapım süreçlerinde STK'lardan faydalanılmıyor olması bir diğer önemli ayrımcılıktır.

Mesela kamu yarar statüsü diye bir şey var. Hiç kimse tam olarak ne olduğunu bilmiyor. Bilenler de yarım ya da eksik biliyor. Bu statüyü alanlar da işlerine pek yaramadığını söylüyor. Mesela kamu yararına faaliyet diye bir şey var fakat ne yapıldığında kamu yararına faaliyet olmuş oluyor burası muallak. Bu noktada ideolojik meseleler devreye giriyor. İktidar ve bunun denetimini gerçekleştiren kurumların kamu yararına olduğunu düşündüğü şeyler kabul ediliyor.[49]

[47] STGM, Türkiye'de Sivil Toplum Örgütleri: Örgütlenme Özgürlüğü ve Katılım Hakkı Bölüm II: Katılım Hakkı, s. 57-63.

[48] STGM, Türkiye'de Sivil Toplum Örgütleri: Örgütlenme Özgürlüğü ve Katılım Hakkı Bölüm II: Katılım Hakkı, s. 114.

[49] Rümeyza Çamdereli

Hükümet, yasa yapım sürecinde eleştirel sivil toplumu dahil etmiyor. Eğer bu sürece dahil edilecekse de kendisine yakın prensipte olan kurumları dahil ediyor. Mesela insan hakları ile ilgili bir sempozyum düzenliyor, konuşmacılar arasında sadece bir tane insan hakkı örgütü içinden birisi oluyor. Zaten bu süreç de diğer kurumların şahit olabileceği şekilde ilerlemiyor. Benim bir eleştirim de bu hususta Sivil Toplum Kuruluşlarının kendisine. Sivil Toplum Kuruluşları çok fazla karşıt şekilde konumlanmış durumda. Talep eden, eleştiren, protesto eden ama dönüştürmek için paydaş olma vizyonu çok zayıf bir sivil toplum var. [50]

Mevzuatların uygulama alanının da oldukça sorunlu olduğu belirtilmektedir. Sivil toplumun gelişimini ve daha esnek çalışmasının önüne geçen şeyin mevzuatlar ve sınırları belli olmayan denetimler olduğu da belirtilmektedir.

“Türkiye’de özellikle dernek kurmak çok güç. Dernekler kanunu 1 sayfa ama uymamız gereken yüzlerce kural var. Dernekler özel hukukta yer alır ancak kamu hukukun konusunu oluşturur gibi kamu denetimi çok fazladır; Türkiye’de 200’e yakın devlet müfettişi dernekleri kontrol eder. Bu şekilde sivil toplum Türkiye’de geliştirilemez. Bu konularda düzenleme ihtiyacı var. Türkiye’de özel sektör ve kamu sektörüne ağırlık verilir oysa üçüncü sektör olarak, sivil sektörün de desteklenmesi lazım. Nasıl ki özel sektör ucuz kredi, vergi muafiyeti veriliyor ve destekleniyorsa, STK’lara da özellikle kadın ve genç istihdamını sağlayacak şekilde, ayrıcalıklar getirilmeli ki, toplum örgütlensin. Sivil toplumun kaynak yaratması için kamu tarafından desteklenmesi gerekir.”[51]

Sivil Toplum Kuruluşlarının önemli bürokratik süreçleri var. Eskiden Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü’ne bir-iki yılda bir gidiliyordu. Şimdi haftada bir sürekli evrak götürmek durumundasınız. Bütün üyeleri bu müdürlüğe bildirmek zorunluluğu insanlarda endişeye sebep oluyor, fişlenme korkusu yaşıyorlar. Eskiden tek bir insan kurumunuzun genel koordinasyonunu tek başına yapabiliyorken, şimdi bir insan sadece sizinle devlet arasındaki bu işleri yürütüyor. Ve diğer işler için sizin yeni bir insan kaynağı yaratmanız gerekiyor.[52]

Katılım sağlanabilecek kurul, komisyon, şura, zirve, stratejik planlar, eylem planları gibi yapılara katılımın davetlerle gerçekleştirildiği göz ardı edilmemelidir. Bu karmaşık yapı içerisinde STK’ların konumunun gittikçe politikleşmesi ve olası muhalefetin doğacağı yapıların bu süreçlere dahil edilmemesi karar süreçlerinin tek yönlü ilerlediği yorumunu güçlendirmektedir. Bazı kurumların, kamu kurumları ile yakın temasta çalışanların dışında bırakılması, siyasi bir bakış ile daha seçici olunması ve karar mekanizmaları içerisinde bu kurumların yer edinmemesi bilgilendirilme eksiğini de ortaya çıkartmaktadır.

[50] Reha Ruhavioğlu, Kürt Araştırmaları Merkezi Direktörü, <https://kurdish-studies.org/>

[51] Fikret Toksöz, <https://www.sivilsayfalar.org/2020/10/22/sivil-toplum-daha-cok-uzmanlasmali/>

[52] Reha Ruhavioğlu.

3.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının Bilgi Edinme Hakkı ve Bilgiye Erişimleri

Sivil toplum kuruluşlarının çalışma alanları kapsamı gereği kamu kurumlarındaki bilgilere erişimi oldukça önemlidir. Bu bilgiler STK'ların yürüttükleri özellikle izleme, savunuculuk, politika yapım süreçleri için gereklidir. Bu bağlamda Türkiye'de 2002 yılı 58. Hükümet Programında "Bilgi edinme hakkı, toplumun bütün kesimlerinde yaygınlaştırılacak ve bunu sağlamak için vatandaşın bilgi edinme hakkı kanunu çıkarılacaktır." [53] ifadesine dayanarak 2003 yılında Bilgi Edinme Hakkı Kanunu (BEHK) [54] yayımlanmış, 2004 yılında bu kanun yürürlüğe girmiştir.

Bu kanun, demokratik ve şeffaf yönetimin gereği olan eşitlik, tarafsızlık ve açıklık ilkesine vurgu yapar. Fakat bilgi erişiminin kanunda belirli sınırları bulunmakta ve bu sınırlar bilgi edinmeden çok kayıtlı belge ve veriye erişim hakkı anlamına gelmektedir. Ayrıca madde 2'de bilgi edinme hakkı, "kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının faaliyetlerine uygulanır." cümlesi ile belirli kurumlarla sınırlandırılmıştır. Bilgi edinme hakkının genişletilmesinde 2002-2012 döneminde AB tam üyelik hedefi belirleyici olmuştur. Bu düzenleme gereği kamu kurumlarının internet sitelerinin sadeleştirilmesi ve sundukları hizmeti toplumun her kesimine ulaştırabilmeleri için site düzenlemesi ve telefon erişimine dair 2007'de Başbakanlık İletişim Merkezi Hakkında Genelge [55] ve Kamu Kurumları İnternet Sitesi Kılavuzu Genelgesi [56] sunulmuştur. Bu düzenlemeleri takiben 2010 yılında Anayasa'da yapılan değişiklikle 74. Madde "Herkes bilgi edinme kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir" şeklinde düzenlenmiştir. [57] 2013 yılında TBMM tarafından düzenlenen Bilgi Edinme Çalıştayı kapsamında hazırlanan raporda da bilgi edinme hakkının kullanımına ilişkin hem yasal mevzuat hem de idari kapasiteden kaynaklı sorunların çözümüne yönelik öneriler yer almaktadır. [58]

[53] TBMM'ne Sunulan 58'inci Hükümet Programı. Resmî Gazete, 2002, Sayı: 24951

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/11/20021129.htm>

[54] Bilgi Edinme Hakkı Kanunu. Resmî Gazete, 2003, Sayı: 25269.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4982.pdf>

[55] Başbakanlık İletişim Merkezi Hakkında Genelge, Resmi gazete, 2006, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/01/20060120-5.htm>

[56] Kamu Kurumları İnternet Sitesi Kılavuzu Genelgesi, Resmi gazete, 2006, Sayı: 26416 (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/01/20070127-7.htm>

[57] Halkoyuna Sunulan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Kabul Tarihi: 7 Mayıs 2010. Sayı: 5982, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5982.html>

[58] Bilgi Edinme Hakkı Çalıştayı Sonuç Raporları, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2013, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL https://www.tbmm.gov.tr/bilgiedinme/bilgi_edinme_calistay_raporu.pdf

Sivil katılımın ön gerekliliklerinden biri de bilgilendirme. 2017’de Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen “Karar alma süreçlerine sivil katılım” belgesinde “Üye Devletler tarafından siyasi çerçeve, uygun olduğu takdirde yasal çerçeve ve pratik bir çerçeve ile bireylerin, STK’ların ve genel olarak sivil toplumun örgütlenme özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve bilgi edinme özgürlüklerini garanti altına alacak şekilde elverişli bir ortamın oluşturulması ve sürdürülmesi” ibaresi geçmektedir. [59] Bilgilendirmenin niteliği: “Karar vermenin tüm aşamalarında, uygun tüm bilgiler, açık ve kolay anlaşılır bir dille, uygun ve erişilebilir bir formatta, gereksiz idari engellere maruz kalmadan ve prensip olarak ücretsiz, açık veri ilkelerine uygun olarak sunulmalıdır.” şeklinde açıklanmıştır.

Bilgi edinme hakkının düzenlenmesi, kolaylaştırılması ve sürecin şeffaflaştırılmasına dair çok sayıda girişim bulunmaktadır. 2002-2012 yılları arasında yapılan bu iyileştirmelerle önemli yol kat edilmiş olsa da 2013 yılından itibaren mevzuatta bir iyileşme gerçekleştiği görülmemiştir. Buna örnek olarak 2011 yılında kurulan Açık Yönetim Ortaklığı’na (Open Government Partnership-OGP), ilk katılan ülkeler arasında Türkiye bulunmaktadır. Fakat Türkiye’nin 2014 yılından beri yeni bir plan sunmaması ve 2011 yılındaki OGP kararlarına dair gelişme kaydetmemiş olmasından ötürü üyeliği pasif duruma çekilmiştir.[60] Bilgi edinme hakkı mevzuatındaki açıklar bilgi ve belgelere erişim ile ilgili “ayrı bir özel çalışma, analiz gerektirdiği” gerekçesi ile sıklıkla reddedilmektedir. Çünkü mevzuat, kamu görevlilerine oldukça geniş bir inisiyatif alanı tanımakta ya da bürokratik süreçlerin uzamasına sebep olmaktadır. Sınırları tam belirlenmemiş bu açıklar da bilgi edinme süreçlerini zorlaştırmakta ve genelde olumsuz yanıt alınması ile sonuçlanmaktadır.

Bu yasa kapsamı gereği kamu kurumlarına yapılan başvurular ağırlıklı olarak “ayrıca bir araştırma gerektirdiği” gerekçesi ile reddedilmektedir. TÜSEV’in yaptığı araştırma ile, TBMM tarafından sağlanan verilere göre 2018 yılında toplam 1.733.779 bilgi edinme başvurusu yapılmış; bunlardan olumlu yanıtlananlar 1.428.357 iken kısmen olumlu ya da ret alan başvurular ise 136.339 olarak kayıt altına alınmıştır. Reddedilen başvuruların toplamı ise 133.208’dir.[61]

---

[59] Council of Europe’s Guidelines for Civil Participation in Political Decision Making, 2017, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016807509dd

[60] OGP, “Turkey made inactive in the Open Government Partnership”, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL <https://www.opengovpartnership.org/stories/turkey-made-inactive-in-the-open-government-partnership/> ; ayrıca bkz. TÜSEV, Açık Yönetim Ortaklığı ve Türkiye Süreci Vaka Analizi 2015-2016, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL <https://www.tusev.org.tr/usrfiles/images/AcikYonetimOrtakligiveTurkiyeSureciVakaAnalizi.pdf>

[61] TÜSEV, Sivil Toplum için Elverişli Ortam İzleme Matrisi 2019 Türkiye Raporu, 2020, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL <https://www.tusev.org.tr/usrfiles/images/MM2019Turkce14072020.pdf>

Bu oranlar yine TÜSEV'in 2020-2021 yılında yaptığı "Sivil Toplum için Elverişli Ortam İzleme Matrisi" raporuna şu şekilde yansımıştır: 2022 yılının Haziran, Temmuz, Ağustos aylarında sivil toplumu ilgilendiren konularda 22 kamu kurumuna bilgi edinme başvurusu yapılmış ve toplamda 100'den fazla soru yöneltilmiştir. Bilgi edinme başvurularına ilgili kurumlarca geri dönüş yapılsa da yöneltilen soruların neredeyse tamamı yanıtsız bırakılmıştır. Kamu kuruluşları soruları yanıtlamama gerekçesini açıkladıkları matbu yanıtlarda en çok 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun 7. maddesindeki "[...] Kurum ve kuruluşlar, ayrı veya özel bir çalışma, araştırma, inceleme ya da analiz neticesinde oluşturulabilecek türden bir bilgi veya belge için yapılacak başvurulara olumsuz cevap verebilirler" hükmüne atıf yapmışlardır. [62]

Bilgi edinme hakkı içinde sivil toplumun bilgiye erişimi ve STK'ların bilgi verme özgürlüğü de oldukça önemlidir. STK'lar çalışma alanları hakkında toplumu bilgilendirme, kamuoyu oluşturma hakkına sahiptir. 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği bu konuyla ilgili hak, sorumluluk ve özgürlükleri detaylı biçimde düzenlemektedir. Herkes için haberleşme özgürlüğü de Anayasa ile sabittir. Fakat 5651 sayılı "İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun"[63] ve 2018 yılında yapılan değişiklikle yurt dışında yayın yapanlar da dahil olmak üzere tüm çevrimiçi medya RTÜK'ün yetki alanına verilmiş ve mahkeme izni olmaksızın çevrimiçi içeriği engellemesine imkan tanınmıştır. İnternet Kanunu internette paylaşılan içerikler ile ilgili suçları net biçimde tanımlamamaktadır ve bu da kurumların inisiyatiflerine geniş bir alan tanımıştır. Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) tarafından yayımlanan 2020 ve 2021 yılları Türkiye İnsan Hakları Raporlarına göre; 2020 yılında dernek, vakıf, sendika ve meslek örgütleri ile çeşitli platformlar ve inisiyatiflerin üye ve yöneticisi olan en az 299 kişi gözaltına alındı, 90 kişi tutuklandı, 127 kişi adli kontrol şartıyla serbest bırakıldı.[64] 2021 yılında sendika, dernek, vakıf, meslek örgütleri, inisiyatif ve platformların üye ve yöneticisi olan en az 122 kişi hakkında açılmış 41 davanın görülmesine devam edildi. Sonuçlanan davalarda 29 kişi beraat ederken, 15 kişi toplam 119 yıl 5 ay hapis cezası ile cezalandırıldı. [65]

[62] TÜSEV, Sivil Toplum için Elverişli Ortam İzleme Matrisi 2020-2021 Türkiye Raporu, 2023, s. 11, Erişim Tarihi 01.05.2024) URL <https://portal.tusev.org.tr/media/public/YasalCalismalar/MM20202021TürkiyeRaporu06122023.pdf>

[63] İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun, Resmi gazete, 2007, Sayı: 5651 (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070523-1.htm>

[64] TİHV, Türkiye İnsan Hakları Raporu, 2020 s. 130, Erişim Tarihi 01.05.2024) URL https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2021/06/tih_Rapor_2020.pdf

[65] TİHV, Türkiye İnsan Hakları Raporu, 2021, s. 144, Erişim Tarihi 01.05.2024) URL <https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2022/11/TiH-RAPOR-2021.pdf>

TÜSEV'in 2020-2021 Sivil Toplum için Elverişli Ortam İzleme Matrisi kapsamında yürütülen saha araştırmasının nicel bulgularına göre ise, çeşitli internet mecralarında taciz veya kısıtlamalara uğradığını belirten kuruluşların oranı %7'dir. Hedef kitlelerinin, azınlıklar, basın çalışanları, çevre, engelliler, etnik ve kültürel gruplar, insan hakları ihlali mağdurları, işçiler, kadınlar, LGBTİ+'lar, mahpuslar, mülteciler/göçmenler veya STK'lar olduğunu söyleyen kuruluşların ise internet mecralarında taciz ve kısıtlamalara maruz kalma oranı daha yüksektir (%13,1). Örgütlenme/ifade özgürlüğünde sorun yaşayan gruptaki kuruluşların ise %36,5'lik önemli bir bölümü bu tür durumlarla karşılaştığını ifade etmiştir.[66]

Bilgi edinme süreçlerinin bürokratik engellere takılması, kişilerin inisiyatifine bırakılan alanların olduğu gibi zorluklar sahadan deneyimlerde de ifade edilmektedir.

Bugünkü durum çok umut verici değil. Yönetişim alanında 'katılımcılık var' gibi yapıyor. Sadece katılımcılık değil önemli olan, sivil toplumun karar alma mekanizmalarına katılabilmesi için elinde birtakım verilerin olması lazım. Dolayısıyla şeffaflık ve açıklık çok önemli. Ama görüyoruz ki Türkiye'de şeffaflık nerdeyse sıfır derecesinde. Yıllardır yerel yönetim üzerine araştırma yapıyorum, bir kısmı AB ve hatta içinde bakanlıkların da olduğu projeler yürütüyorum. Kamudan bazı bilgileri almakta hep zorlandık, bazı bilgileri dolaylı aldık. Merkezi hükümette bu konuda bir irade olması lazım. Ben böyle bir irade göremiyorum.[67]

Sivil toplumda çalışan kişiler, bilgi edinme hakkı kapsamı gereği devlet kurumlarından talep edilen verilere ya ulaşamadıklarını ya da kısıtlı şekilde ulaşabildiklerini belirtmekte. Bilgiye erişimdeki bu kısıtlılığın kurumlar için ek bir iş yükü olduğu, araştırmasını yapacakları mesele üzerine önce verileri oluşturmak, tasniflemek sonra analizini yapmak durumunda kaldıkları gözlemlenmekte.

Kurumlar birinci olarak veriyi iyi tutmuyorlar. Ya da gönderdiği veriyi işlenebilir bir formatta göndermiyor. İkinci olarak devlet veri paylaşımı konusunda ketum. Bir üçüncü sorun olarak Kürtlerle ilgili veri paylaşmaktan geri duruyor. Kürt Çalışmaları Merkezi olarak araştırmalarımızı sağlıklı yürütebilmek için önce veriyi çıkarmamız gerekiyor. Mesela bizim kurumumuzun yaptığı işin çok büyük bir kısmı zaten devlet kurumunun yapması gereken iş. Devlet örneğin Türkiye'deki nüfusun etnik dağılımını paylaşmıyor. Paylaşmadığı için senelerce Türkiye'deki Kürt nüfus hangi yaş grubunda ne orandadır, nereye dağılmışlardır, gibi 100 yıllık verileri bugüne getire getire Türkiye'de bir Kürt nüfus tahmininde bulunmaya çalışıyoruz. Biz bu çalışmayı yaptıkça insanlar bizi Kürtlerle ilgili ver üreten bir kurum olarak görüyorlar. Oysa bu bizim değil devletin işi. Gerçekten şeffaf, sistematik, veri depolayan ve paylaşan bir devlet kurumu olsa, iş yükümüzün %50'si azalır. [68]

[66] TÜSEV, Sivil Toplum için Elverişli Ortam İzleme Matrisi 2020-2021 Türkiye Raporu, s. 73.

[67] Fikret Toksöz

[68] Reha Ruhavioğlu

Özellikle hak savunuculuğu alanında çalışan sivil toplum örgütlerinin verilere sağlıklı şekilde erişemiyor olması çalıştıkları alanla ilgili üretimlerini de etkilemektedir. Hassas gruplarla çalışan örgütlerin bu verilere erişemedikleri sürece çalışma alanlarına dair söz üretmekte de zorlandıkları görülmektedir.

Kadına yönelik şiddetin kategorize edilmesi, bunun datasının nasıl tutulduğu önemli. Bu konuyla ilgili çok büyük soru işaretleri var. Aynı zamanda LGBTİ+ kuruluşlarında da benzer şekilde maruz kaldıkları ayrımcılıklara dair elde edilen veriler kısıtlı. Yani kamunun elde ettiği verilere ulaşmamak kesinlikle çok büyük bir problem.[69]

Kadın hakları, LGBTİ+ hakları gibi kırılgan gruplarla çalışan sivil toplumun bilgiye erişmekte ve itibarları hususunda önemli ayrımcılıklar yaşandığı sıkça dile getirilmektedir.

Bilgi edinme başvurularımıza cevap alamıyoruz. Bu söylediğim sadece bize özgü değil genel olarak Türkiye’de sivil toplumun dertlerinden biri ama LGBTİ+ derneği olduğumuz için ekstra yaşıyoruz bunu. Dernek için bir ofis bulmakta bile çok zorlanıyoruz. [70]

Sivil Toplum Kuruluşlarının bilgi edinme hakkı ve haberleşme özgürlüğü kapsamında son yıllarda karşı karşıya kaldığı ayrımcılıklar, kısıtlar ve engellemeler kitlesel örgütlenmeyi ciddi anlamda etkilemektedir. Bilgi edinme hakkı kurumlar için sadece bir izleme çalışması değil aynı zamanda kamu politikalarını etkilemek için bir araç olarak da kullanılmaktadır. Bu bağlamda Sivil Toplum Kuruluşları bu hakkının engellenmesi kamuoyu oluşturma ve farkındalık yaratma sorumluluğuna da engel teşkil etmektedir.

---

[69] Rümeyya Çamdereli

[70] ESHİD, Türkiye’de Ayrımcılık Algısı, 2018, s. 42, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL https://www.esihaklar.org/wp-content/uploads/2019/10/T%C3%BCrkiyede-ayr%C4%B1mc%C4%B1l%C4%B1k-alg%C4%B1s%C4%B1-TR_v2.pdf

3.4.Sivil Toplum Kuruluşlarının Mali Kaynaklara Erişimi

Sivil Toplum Kuruluşlarının devlet ile paydaşlık ve iş birliği ekseninde çalışmasının birçok alanda toplumsal dönüşümün ve refahın faydasına olduğu bilinmektedir. STK'lar hem insan kaynağı, hem de toplumsal damarlara hızlı erişimi ile kitleyi harekete geçirme ve bu hareketi kamu yararına kullanma gücüne sahiptir. Bu yönüyle devletin faaliyet alanını daraltan değil daha düşük maliyetler ile bu alanları genişleten bir niteliğe sahiptir. Devletin ve kamu kurumlarının STK'ları bu gözle görmesi, çalışma alanını daraltan uygulamalardan kaçınması sosyal yükün paylaşılması için bir gerekliliktir.

STK'ların gelir kaynaklarının çalışma biçimleri üzerinde önemli etkisi olduğu bilinmektedir. Türkiye'de vakıflar geleneksel olarak akarlar, dernekler de üye aidatları ve bağışlar ile mali kaynaklarını sağlamaktadırlar. Aynı zamanda devletin sivil topluma ayırdığı kaynaklar, ulusal ve uluslararası fonlar da mali kaynaklardandır. Kurumların kaynak ve gider kayıtlarının tam anlamı ile tutulması ve bunu denetleyen sistemlerin henüz yeterli araçlara sahip olmamasından ötürü bu döngünün nasıl işlediğine dair kesin bir tablo çıkarmak pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca AB fonları dışında Sivil Toplum Kuruluşlarına tahsis edilen kamu fonları için standartlaşmış prosedürler de hala bulunmamaktadır.

STK'ların kâr amacı gütmeyen faaliyetlerini desteklemek amacıyla aldıkları hibeler ve bağışlar vergiden muaftır. Kurumların faaliyet alanları geliştirmeleri için kurdukları iktisadi işletmeler, ticari şirketler vergi sistemine tabidir ve gelirleri vergilendirilmektedir. Kamu Yararına Çalışan Dernek veya Vergi Muafiyeti Tanınan Vakıf statüsü kurumların vergi avantajlarından faydalanmaları için ön koşuldur. Bu statü ise Cumhurbaşkanı Kararı ile sınırlı sayıda kuruma verilmektedir.[71] Kurumlar Vergisi Kanunu'nda vakıf ve derneklerin iktisadi işletmeleri ile ilgili düzenlemeler ise oldukça kısıtlayıcıdır. Devlet tarafından sunulan bu imkanların uygulama alanına dair TÜSEV'in 2020-2021 raporu saha araştırmasında, vergi yükümlülükleri nedeniyle düşük ve orta kapasiteli STK'ların iktisadi işletme kurmaya sıcak bakmadığı, iktisadi işletmesi olanların çoğunluğunun ise kâr elde edemedikleri için iktisadi işletmelerini genellikle atıl durumda bıraktığı ortaya görülmektedir.[72] Sivil toplum temsilcileri yalnızca kamu yararı statüsüne sahip kurumlara sağlanan vergi avantajlarının tüm STK'lara sağlanması ve sürecin kolaylaştırılmasına dikkat çekmektedirler. Bu statüye erişimdeki kısıtlar Sivil Toplum Kuruluşlarının arasında eşitsizliği derinleştirmektedir.

[71] Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Vakıflara Vergi Muafiyeti Tanınması Hakkında Kanun, 2003, Sayı: 4962, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4962.pdf>

[72] TÜSEV, Sivil Toplum için Elverişli Ortam İzleme Matrisi 2020-2021 Türkiye Raporu, 2023, s. 76.

Sivil toplumun kaynaklara erişimi hem sahadan izlenimlerde hem de araştırmalara en ciddi sorun olarak yansımaktadır. Kaynaklara erişim ve bu erişim esnasında bağımsızlığı koruyabilmek sivil toplumun önünde duran en büyük engellerden biri olarak gözükmemektedir. Sivil Sayfalar'ın yakın zamanda yaptığı araştırmada kurumların en fazla vurguladığı hususun kaynaklara erişim olduğu ortaya çıkmıştır. Devletin kaynak dağıtımında tüm sivil toplum örgütlerine eşit ve şeffaf yaklaşabileceği araçların geliştirilmesinin önemine işaret edilmiştir. Siyaset yapıcılara yakın çalışan kurumların kaynaklara daha rahat eriştiği ve bu kaynakların adil ve şeffaf dağıtılmadığı araştırmada belirtilmektedir. Bir diğer husus, Sosyal Destek Programı (SODES) ve örtülü ödenekten sivil topluma kaynak aktarımındaki eşitsizliklerdir. Bu kaynakların daha şeffaf süreçler işletilerek ulaştırılmasının kamu-sivil toplum ilişkileri açısından daha sağlıklı bir zemin oluşturacağına dair görüşler dikkat çekmektedir.[73]

Sivil Toplum Kuruluşlarının kaynak oluşturmada proje ve fonlara itibar etmelerindeki avantaj ve dezavantajların ulusal kaynaklara erişimleri kadar uluslararası kaynaklara erişimi hususu da önem kazanmıştır. Türkiye dahil olmak üzere AB aday ve potansiyel aday ülkelere yönelik sivil toplum politikası her yıl Genişleme Stratejisi Belgeleri[74] kapsamında gözden geçirilmektedir. Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı Çerçeve Anlaşması (Instrument for Pre-Accession Assistance- IPA)[75] kapsamına Türkiye de girmektedir fakat bundan faydalanan STK sayısı oldukça sınırlıdır. TÜSEV'in saha araştırmasına göre tüm katılımcıların %6'sının AB hibeleri dahil yabancı fonlardan, bunlar içinde ise yalnızca %17'sinin (yaklaşık 12 kuruluşun) KDV muafiyetinden faydalandığı sonucuna ulaşılmıştır. KDV muafiyetinden yararlanma koşulunu sağlayan az sayıda STK arasında, Katma Değer Vergisi İstisna Sertifikasını almakta zorluk yaşayanlar olduğu görülmektedir. Önceki yıllarda bu belgeyi almakta zorlanmayan bazı STK'lara, 2020-2021 yıllarını kapsayan dönemde Maliye Bakanlığı'nın ilgili birimine yapılan ısrarlı başvurulara rağmen bu belgenin sağlanmadığı örnekler bulunmaktadır. Saha bulguları bu sorunu yaşayanların insan hakları ihlallerine odaklanan ve hak temelli çalışan STK'lar olduğuna işaret etmektedir.[76]

---

[73] Sivil Sayfalar, Sivil Toplum ve Siyaset İlişkilerine Bakış, 2021, s.4.

[74] European Commission, Enlargement Strategy and Main Challenges 2008-2009, 2008, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL

https://ticaret.gov.tr/data/5b87bc6913b8761160fa11e6/2008/strategy_paper_incl_country_conclu_en.pdf

[75] Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPAI) Çerçevesinde Birlik Tarafından Türkiye Cumhuriyeti'ne yapılacak Mali Yardımın Uygulanmasına İlişkin Düzenlemeler Hakkında Çerçeve Anlaşması, 2014, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL https://www.ab.gov.tr/files/ipaii_cerceve_anlasma_tr.pdf ; IPA I ve IPA II Dönemi Programlama ile ilgili daha çok bilgi almak için: <https://www.ab.gov.tr/45627.html>

[76] TÜSEV, Sivil Toplum için Elverişli Ortam İzleme Matrisi 2020-2021 Türkiye Raporu, 2023, sf. 79, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL

<https://portal.tusev.org.tr/media/public/YasalCalismalar/MM20202021TurkiyeRaporu06122023.pdf>

Türkiye'nin adaylık statüsünü kazanmasından bu yana aldığı mali yardımları denetleyen Avrupa Sayıştay (European Court of Auditors), 2018 yılında yayımladığı raporda mali yardımların planlanmasının etkili şekilde yapılmasına rağmen fonların hukukun üstünlüğü, demokrasi ve iyi yönetim gibi uzun zamandır reform bekleyen alanlarda ihtiyaçlara yeteri kadar cevap veremediğini vurgulamıştır.[77] Türkiye'de sivil toplumun aktifliği, çalışma alanları ve kurumsal kapasitesinin zayıfladığına dair algının güçlü olduğu araştırmalara yansımıştır.[78] Finansal zorlukların etkisiyle gönüllülük esasına dayalı istihdamın artması, profesyonellerin daha az yer alması kurumsal kapasitenin ve etki gücünün azalması ile sonuçlanmaktadır. Kurumsal destek, proje desteği ya da her ikisi için sağlanacak kamu desteği sivil toplum örgütlerinin alanını geliştirmek için önemli imkanlardan biridir. Kamu fonları STK'ların personel maaşları, kira giderleri gibi yönetimsel engellerini aşmalarında ve bilişim teknolojileri, kurum içi eğitim, organizasyon, hizmet geliştirme gibi çok sayıda maliyet kalemini kurumların kendi içlerinde aşmalarına da imkan tanıyacaktır. STK'lara yönelik kamu fonlarının etkili şekilde uygulanması sürecinde yerine getirilmesi istenen temel gereklilikler olarak uluslararası kanunlarda bazı ilkeler benimsenmiştir. Söz konusu ilkeler: Bağımsızlık, şeffaflık, eşit muamele, serbest ve adil rekabet, hesap verebilirlik, tarafsızlık, orantılılık, çakışmaların engellenmesi.[79] Bağımsızlık seviyesini belirleyen en önemli unsurlar arasında, kamu idaresi tarafından sektöre sağlanan genel fonların düzeyi veya çıkarların temsili ve savunuculuk faaliyetleri için kullanılan mekanizma türleri yer almaktadır.

Bu evrende Türkiye'deki uygulama alanı oldukça sorunludur. Kendi kaynaklarını vergi mükellefiyetindeki zorluklar, mevzuatın ağır bürokratik süreçleri nedeniyle oluşturamayan STK'lar proje fonlarına daha fazla bağımlı hale gelmektedir. Proje bazlı destekler hükümetlerin belli öncelik alanlarına yönelik yürütülen projelere verilmektedir. Devletin toplumsal dönüşüme ya da öncelikli politikalara göre verilen bu destekler hükümetin ilerleme kaydetmek istediği genel politika ile uyumlu olacaktır (Örneğin, istihdam fırsatlarının artırılması, evsizliğin azaltılması, gençlerde aktivizmin desteklenmesi vb.).

---

[77] European Court of Auditors, EU pre-accession assistance to Turkey: Only limited results so far European Court of Auditors (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR18_07/SR_TURKEY_EN.pdf

[78] Sivil Toplum ve Medya Çalışmaları, Sivil Toplum İhtiyaç ve Motivasyon Araştırması, 2022, sf. 17, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL <https://www.stgm.org.tr/e-kutuphane/sivil-toplum-ihtiyac-motivasyon-arastirmasi-raporu>

[79] ECNL, Standards and Good Practices for Public Funding of Civil Society Organisations, 2020, sf. 22-23, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL https://ecnl.org/sites/default/files/2020-09/TUSEV%20Public%20Funding%20Report_Final.pdf

Fakat Türkiye’de devlet politikası gittikçe siyasallaşmakta ve destek belli bir kümeye dağıtılmaktadır. Finansal desteğin eşit koşullarda, adil biçimde dağıtılması ihtiyacı öncelikli mesele halini almıştır. Örgütler, bu koşullar sağlandığı ve bağımsız bir denetim mekanizması ile denetlendiği sürece sürdürülebilir toplumsal fayda konusunda daha aktif olabileceklerdir. Sivil toplum örgütlenmeleri içerisindeki kişilerin en çok altını çizdiği husus, kurumların siyasetle ilişkisi ve itibarları meselesinde devletin kaynaklarına erişmede yaşanan zorluklardır.

Türkiye’de sivil toplumun finansal sürdürülebilirliğini sağlaması için birinci araç hibeler, ikincisi iş birlikleri, üçüncüsü de kitle fonlamadır. Bu üçünün de ayrı ayrı üzerine düşünmek gerekiyor. Hibeye erişmenin bir handikabı var. Başvuru yapabilmemiz için belli bir kurumsal kapasiteye ihtiyaç duyuyorsunuz. Bir diğeri de sosyal sermayeye sahip olmak. Yani siz aslında o sosyal sınıfa dahil olduğunuz zaman bir şekilde o hibelere dahil olabiliyorsunuz. Eğer o sosyal sınıfa dahil değilseniz ne kadar kıymetli, sosyal etki oluşturabilecek bir projeniz olsa da buralara başvuramıyorsunuz ya da bir şekilde cam tavanlara çarpıp oraya dahil olamıyorsunuz.[80]

Toplumsal güven son yıllarda olumlu anlamda dönüşse de mali kaynaklara erişim hususunda kurumların kamudan destek alması hususu politize edilmiştir. Hükümetin kendi politika ve söylemlerine uygun şekilde hareket eden STK’larla yaptığı iş birliği ve diğer alanlarda çalışan kurumlarla mesafelenmesi, kamu kaynaklarının dağıtımında şeffaf bir bürokratik sürecin olmaması kaynaklara erişimdeki diğer en önemli neden olarak ortaya çıkmaktadır.

Devlet desteğinin dışında bir bağışçılık ütopyası var. Bu bir ütopya çünkü Türkiye’de özellikle politik kabul edilen alanlarda çalışmalar yürüten kurumların bağış toplaması, bağış yapanların risk altında hissettiriyor. Örneğin, ağaç dikmek, çocuk eğitimi gibi alanlarda alışıyorsanız kitlesel bağışçılık daha meşru olabiliyor. Ama onun haricinde mesela savunuculuk alanında çalışıyorsanız bu mümkün olmuyor. Bu kurumlar sürdürülebilirlik için ne yapacak? Uluslararası fonlara gidecekler. [81]

Kamu kurumları fonlarına erişimin zorluğunun yanı sıra siyaset temelli oluşturulan ve kitlede güvensizlik oluşturan sivil toplum itibarsızlaştırılması nedeni ile kurumlar mali kaynakları için uluslararası fonlara yönelmektedir. Sahada çalışan kişiler ise uluslararası fon almanın da siyaset eliyle hedef gösterildiğini ve bu nedenle sorun oluştuğunu ifade etmekte.

[80] Ömer Burak Tek

[81] Rümeyza Çamdereli

Devletin sivil toplum kaynağı, fonu eleştirel sivil topluma asla gitmiyor. Yani devlet güdümlü kurumlar fonu alıyor. Alamayanlar da Türkiye dışından örneğin Avrupa Birliği'nden fonlar alıyor. Ve bunlar da yabancı kaynak olduğundan itibarsızlaştırılmaya çalışılıyor. Ama diğer yandan aslında devletin, hükümetin de doğrudan içinde bulunduğu sivil toplum kuruluşları da aslında Avrupa vb. kaynaklardan faydalıyor. Fakat buna rağmen diğer kurumlar itibarsızlaştırılıyor.[82]

Sivil Toplum İhtiyaç ve Motivasyon Araştırması'nda STK'lardan alınan görüşlerde ulusal kaynağa erişmenin uluslararası kaynağa erişmekten daha zor olduğu belirtilmektedir. Sivil toplumun önündeki bürokratik engellerin belirlenmesi, kamu yararı statüsünün gözden geçirilmesi, vergi yüklerinin hafifletilmesi ile bireysel bağışın artması ortak taleplerden biri olarak görülmektedir.[83] Sivil toplum için sağlıklı bir finansal ortam yaratılabilmesi için öncelikle sivil toplumun devletle, siyasetle ve toplumla ilişkilerinin yeniden tanımlanmasına ihtiyaç duyulduğu en önemli kısıt olarak durmaktadır.

3.5. Sivil Toplum Kuruluşlarının Görünürlüğü

Sivil toplumun görünürlüğü ve faaliyetlerini görünür kılması etki alanını belirleyen ve ölçülebilir hale getiren önemli başlıklardan biridir. Görünürlük bir yanıyla kurumun tanınırlığına, bu yolla kaynaklara erişimine imkan tanırken diğer yanıyla kamuoyu yaratarak siyasetle daha etkili bir diyaloga geçmesini sağlamaktadır. Türkiye'de merkez medyada yaşanan daralma ve siyasi kümelenme bağımsız medyanın ve sosyal medyanın kullanımını daha önemli hale getiriyor.

Sivil toplum, toplumsal ve çevresel çok sayıda mesele hakkında bilgi üretip bunu kanun yapıcıların gündemine sokabilme hususunda önemli bir aktördür. Bu meseledeki kısıtların nedenlerine sivil toplum ve siyaset/kamu ilişkileri bahsinde daha detaylı değinilmiştir. STK'ların görünürlüğü konusunda kurumların yaptıkları çalışmaları sunma biçimlerinden çok medyadaki görünürlükleri meselesi daha çok gündeme gelmektedir. Kamuoyu ve siyaset etkileşiminin en önemli taşıyıcı aracı medyadır. Medyanın kamuoyu ile kurduğu organik bağ siyaset aktörlerinin sivil topluma karşı aldığı pozisyonu belirlediği gibi tam tersi şekilde de gerçekleşmektedir. Gittikçe politikleşen Türkiye medyasının siyasetle kurduğu ilişki de muhalif olarak kodlanan Sivil Toplum Kuruluşlarının faaliyetlerini aktarımını etkilemektedir.

[82] Reha Ruhavioğlu

[83]Sivil Toplum ve Medya Çalışmaları, Sivil Toplum İhtiyaç ve Motivasyon Araştırması, 2022, s. 20.

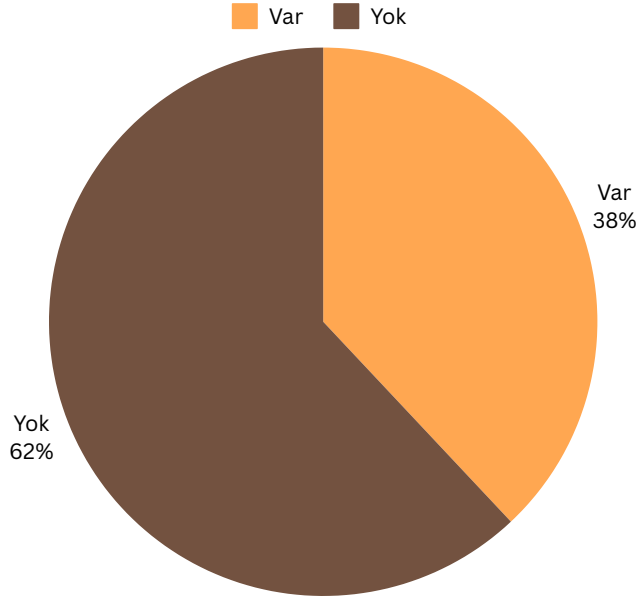
Sivil toplumun görünürlüğü dendiğinde birbirinden bağımsız olmayan iki unsur ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki kurumların kendilerini kamuoyu ve devlet karşısında görünür kılmaları; ikincisi ise kurumların ulusal medyadaki gösterilme şeklidir. İçinde bulunduğu koşula bağlı olarak bu iki durum birbirini etkilemektedir. Fakat özellikle ikinci madde sivil toplumun Türkiye'deki konumlanışı ve algılanmasını önemli ölçüde izah etmektedir. Kurumların medyada ne kadar görünür olduğu, hangi tür çalışmaların daha çok öne çıktığı, hangi STK'nın çalışmalarının medyada daha çok öne çıkarıldığı ve haberlerin servis edilmesindeki ton STK'cılığın konumlandırıldığı yeri görmek açısından önemlidir.

YADA Vakfı ve Sivil Sayfalar'ın 2018-2020 yıllarını inceleyen sivil toplumun medyadaki görünümü raporları bu sürecin nasıl işlediği ve yıllara göre değişimlerini karşılaştırmalı inceleyebileceğimiz kapsamlı araştırmalardır. 2018-2019 yılları arasında yapılan medya analizine göre sivil toplumun medyaya yansımaları birkaç başlıkla toplanmıştır:

- Sivil toplum içerikli haberlerin yarısından fazlasında STK'lar haberin ikincil aktörü olarak konumlanmaktadır.
- Sivil toplum haberlerinin yarıya yakını iş/ekonomi, siyaset, sağlık ve kültür-sanat içerikli olarak yaşam sayfalarında yer almaktadır. Bunların birçoğu da nötr içerikler olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Mesleki/sektörel eksenli STK'lar medyada en çok yer alan konular arasındadır. Bu haberler nötr tondadır.
- Medyada en çok negatif tonda haber üretilen STK'lar hayvan hakları savunucularıdır. Bunun sebebi hayvan hakları STK'larının sözcü olduğu veya savunuculuk yaptığı konuların çoğunlukla hayvan mağduriyetlerinden bahsetmesi olduğu söylenebilir.
- STK haberleri genelde nötr tona sahipken kuruluşlardan sözcülerin bulunduğu haberlerin tonu daha pozitiftir. Buna göre, STK'ların bir sözcüye sahip olmasının, adlarının geçtiği sivil toplum haberlerinin tonu üzerinde pozitif bir etkisi olduğu çıkarılabilir.
- İçerisinde veri ve araştırmanın olduğu STK haberleri daha negatif tonda sunulmaktadır. Bu haberlerin %12'si araştırma/veri içerirken, haberlerin %88'nin içeriğinde araştırma / veri içeriği bulunmamaktadır.
- STK'ların başka kurumlar ile birlikte görünür olduğu haberlerdeki pozitif ton oranı, tek başına görünür oldukları haberlerden daha yüksektir.

Medyada STK'ların görüşlerine yer verilme oranları oldukça düşüktür. Haberlerin yarısından fazlasında ismi geçen STK'ların haberlerde asli bir unsur olarak yer almadığı, yalnızca adının geçtiği ya da adına açıklama yaptığı görülüyor. Bazı durumlarda STK'lar haberin içeriğinde dekoratif bir yer alıyor.

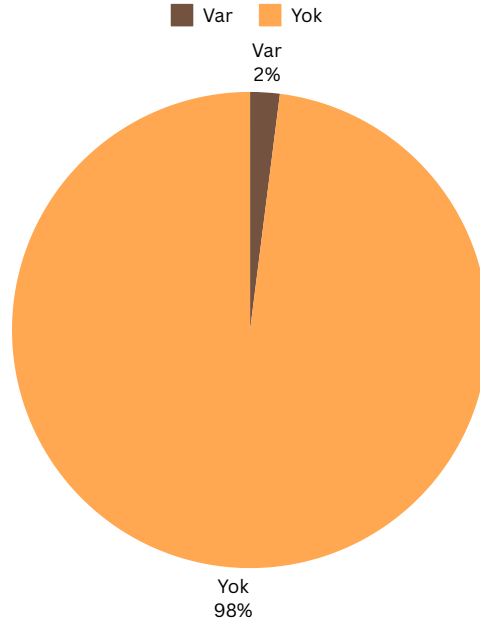
Haberlerde STK görüşüne yer verme durumu

Grafik 8: Kaynak URL <https://www.yada.org.tr/s/2626/i/sivil-toplumun-medyadaki-analizi.pdf>

Sivil toplumun asli unsur olarak yer aldığı haber oranlarının düşüklüğü, STK'cılığa yaklaşımı da izah eder niteliktedir. Kurumlar medyada görünür olsa da çalışma alanları gereği kamuoyuna seslenmeleri ya da yaptıkları işlerin duyurulması konusunda kısıtlılık yine göze çarpmaktadır. STK'ların yer aldıkları haberlerin içeriğinde doğrudan topluma çağrı oranı yapılan araştırmaya göre %2'lik bir dilimle sınırlı kalmaktadır. Bu da kurumların toplumla iletişimi ya da çalışmalarının topluma sunulması hususlarının ne denli eksiklik yaşandığını göstermektedir.

Haberlerde kamuoyuna çağrı durumu

Grafik 9: Kaynak URL <https://www.yada.org.tr/s/2626/i/sivil-toplumun-medyadaki-analizi.pdf>

Politik kutuplaşmadan bağımsız olarak siyasetçilerin ya da kamu yöneticilerinin STK ziyaretlerinde isimlerinin geçmesi medyanın kurumların etki alanlarını genişletmedeki etkisizliğini göstermektedir. Sivil Toplum Kuruluşlarının haber olduğu konumda negatif tonda haberlerin sivil hareketlerin hedef olduğu haberler olması da bir diğer önemli konudur. Bu haberlere tek bir politik pozisyonda değil, farklı politik pozisyonları temsil eden çeşitli kaynaklarda rastlanmaktadır.

Son yıllarda yaşanan çevresel felaketler, küresel pandemi, ekonomide kur dalgalanmaları gibi meseleler sebebiyle meslek STK'larının görünürlüğü, savunucu STK'larının görünürlüğüne oranla artmıştır. Haberlerin %18'inde yer alan STK'lar uzmanlar iken %11'inde savunucu STK'lar yer alıyor. 2018 - 2019 yılı ile karşılaştırıldığında mesleki STK'ların diğer STK'lar içinde görünürlüğünün arttığı, uzman ve savunucu STK'ların görünürlüğünün azaldığı görülüyor. Sivil toplumun görünürlüğünün önemine dair ikinci unsur ise faaliyetlerini kitleye ve bağışçılara anlatabilmek, sivil toplumun algılanmasına dair medya ve kamunun söylemi ve STK'ların etki alanlarını takip etmek, geliştirmek için yaptıkları işleri doğru şekilde kitleye aktarmak. Bu bağlamda Sivil Toplum Kuruluşları profesyonel desteğe başvurumaktadırlar.

Bu noktada ajansların yanı sıra doğrudan sivil toplumla çalışan görünürlük faaliyetlerini yöneten kurumlar da bulunmakta.

STK'ların görünürlükleri ve itibarları çok önemli. Bunu sürekli vurguluyoruz. Sivil Toplum Kuruluşları da bize hem dijital kaynak geliştirmek hem düzenli destekçilerle iletişim, yardımseverlik gibi konular için geliyorlar. Biz iletişim ve kaynak geliştirmeyi harmanlıyoruz.” [84]

Kurumların çalıştıkları alanlar hak savunuculuğa kaydıkça görünürlüklerindeki kısıtlar ve görünürlükleri üzerinden siyaset ve kitle iletişimindeki sorunların arttığı gözlemlenmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının neyi söyleyip neyi söylemeyeceğine dair birçok etken var. Örneğin söylediği bir şey yüzünden cezaevine gönderilmiş birisiyle ilgili hak savunuculuğuna dair mesaj yayımladığınız zaman sizin karşınıza bu konu getiriliyor. Bu şekilde belirli bir destek mekanizmasının oluşmasının önünde de engeller oluyor. Ve insanlar en tatsız olana, otosansüre başvuruyor.[85]

Türkiye’de kırmızı çizgiler içerisinde yer alan çalışmalar yapıyorsanız -ki artık neredeyse bütün konular bu çizgilere değmeye başladı- belirli gazetelere manşet olmanız bir çalışma tarzı haline geldi. Sosyal medyada bir anda savunduğunuz şey nedeni ile linç yiyebilirsiniz, hedef gösterilebilirsiniz. Artık bazı STK’lar için bu çok normal. O nedenle bu alanları konuşurken iletişim ihtiyacının ne kadar önemli olduğu ve bunun aslında daha bütünlüklü bir şekilde mücadeleye çevrilmesi ihtiyacının farkına varmak gerekiyor.[86]

Sivil Toplum Kuruluşları kaynağa erişmek, bağışçılara ve fon verenlere kendilerini anlatmak için de görünürlüğü kullanmaktadırlar. Görünürlükleri ve kitle ile ilişkileri hususunda eksik kalan kurumların desteklere ve iş birliklerine erişimi de o oranda eksik kalmaktadır.

Kurumlar kendi vitrininde ne kadar şeffaf ne kadar karşı tarafa derdini anlatabilirse o kadar etkili varlık gösterebiliyorlar. Fon verenler için de bu böyle. Bakıyorlar, hangi projeyi gerçekleştirmiş, alınan fon ile neler yapmış, bunu anlatabilmiş mi? Bu sadece etkinliklerde kafa sayma değil burada bir dünya inşa edebilmiş mi, katılan insanlar nasıl fayda almış ve fark yaratmış. Bunlar önemli. Bunları yapamayan sivil toplum kuruluşu olduğunda ne kadar desteklese de bir bağışçı ya da fon veren, onlarla iş birliği yapmak isteyenler geri duruyor. Kişiler bağış yapmak istediklerinde akıllarına görünür olan üç kurum geliyor. Ama Türkiye’nin sivil toplum ekosistemi üç kurumdan ibaret değil. [87]

[84] Pınar İlkiz, PİKAN Ajansı Kurucu Ortağı ve İletişim Direktörü, <https://pikanajans.com/>

[85] Pınar İlkiz

[86] Rümeyza Çamdereli

[87]Pınar İlkiz

STK'ların görünürlük oranları ve biçimlerinin yanı sıra bir diğer önemli olan husus da medyanın STK'lar nezdinde algılanışıdır. STK temsilcileri medyanın siyasileştiği ve adil bir yaklaşım içinde olmadığı görüşündedir. Bu noktada devletin medyayı denetimi ve ana akım medyayı yönlendiren sermayenin siyasetle kurduğu ilişki gibi temel problemler ortaya çıkmaktadır. Ana akım medya dışında kalan bağımsız medya ve daha bireysel olan sosyal medyadaki sivil toplumun görünümü ise kurum ya da kişilerin inisiyatif alması ile alakalıdır. Her iki durumda da araştırmalara yansıyan en temel sorun, sivil toplum kuruluşlarının özne değil, haberi güçlendirmek için bir yan araç olarak kullanıldığının; haberlerin yaklaşık %55'inde, içinde ismi geçen kuruluşun haberin ana konusu olmadığının altı çizilmelidir.[88]

---

[88]YADA Vakfı & Sivil Sayfalar, Sivil Toplumun Medyadaki Görünürlüğü Araştırması, 2020, s. 51, (Erişim Tarihi 01.05.2024) URL <https://www.yada.org.tr/sivil-toplumun-medyadaki-analizi/>

4

Sonuç ve Öneriler

Sivil Sayfalar olarak bu raporu hazırlarken Sivil Toplum Kuruluşlarının karşı karşıya kaldığı ayrımcılıkları anlamak istedik. Masa başı araştırma ve sahadan deneyimleri bir araya topladığımız bu çalışmada rapor boyunca işlediğimiz 5 ana madde ortaya çıktı. Araştırma, özellikle son 10 yılda sivil toplum çalışmalarının gündeminde olan sorunlar ve kısıtların pek değişmediği gibi bu alanlardaki zorlukların daha da derinleştiği sonucunu vermektedir. Bu ayrımcılıklara birçok çalışmada değinilmiş, belirli konularda müstakil çalışmalar yapılmış olsa da kurumların sorunlarına yönelik hem saha deneyimlerinin hem de teknik araştırmaların içinde bulunduğu bütüncül çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Bir diğer dikkat çeken husus da tespit edilen bu sorunlarla kurumların nasıl başa çıktıkları, bu kısıtları aşmak adına neler yaptıkları, bu kısıtların sürmesinde kurumların kendi payına düşen eksiklikler ve sivil toplumun bu sorunlara karşı birbirleri ile nasıl dayanıştıkları soruları üzerine giden araştırmaların eksikliğidir.

● **Sivil toplum kuruluşlarının siyasetle diyalogunun kapıları açılmalıdır.**

Sivil toplum ve siyaset arasındaki ilişkideki sorunlar gittikçe derinleşmektedir. Bunun öncelikli sebebi siyasetin sivil toplumu konumlandığı yerin kategorik olmasıyla beraber sivil toplumun da bu kategorileştirmeyi benimsemesi olduğu görülmektedir. Bu diyalogun kısıtlı olmasının sebebinin karşılıklı olduğu görülmektedir. Özellikle hak savunuculuğu ve düşünce kuruluşlarının siyaset tarafından oluşturulmuş olan iktidar yanlısı olmak ya da muhalif olmak duvarlarını benimsemeden bunu aşabilecek etkin bir söylemle ilişkiyi yeniden inşa etmeleri gerekmektedir.

● **Kurumların mali kaynaklara erişim sürecinde devletin daha şeffaf olması, Sivil Toplum Kuruluşlarının itibarının gözetmesi gerekmektedir.**

Sivil Toplum Kuruluşlarının hem nitelikli insan kaynağını hem de mali kaynaklarını güçlendirerek kapasite gelişimini sağlaması önemlidir. Bunun için STK'ların kamu kurumlarının kaynaklarına erişimi hususundaki mevzuatın güncellenmesi ve daha şeffaf bir sürecin takip edilmesi gerekmektedir. Sivil toplum siyaset ve hukuk eliyle yaşadığı itibar kaybının devlet tarafından önlenmesi aciliyet arz etmektedir. Bu yolla kurumların bağışlarının artırılmasının yanı sıra STK'ların sadece bağış alan yapılar olmaktan çıkıp kendi kaynaklarını üretebildiği bir mekanizma kurmalarını sağlayacak kamu yardımlarından şeffaf şekilde faydalanmalarının önü açılmalıdır. Sürdürülebilirlik ve olası kriz durumları için fon çeşitlendirmesi yapılması ve bu kaynaklara erişen yapıların siyaset yoluyla olumsuz yorumlanmamasının altı çizilmelidir.

Var olan durumda siyaset, sivil toplumu tanımiyor, var olan sivil toplum kuruluşlarına yönelik de siyasi gücü elinde bulunduranları meşrulaştırma aracına dönüştüğüne yönelik bir ön yargı taşıyor. Sivil toplum ise siyaseti bir toplumsal hareket oluşturamamakla, siyasi kanalların tıkanmasıyla eleştiriyor, siyasetin ideal rolünü devlet, sivil toplum, özel sektör ve halk arasında köprü olma olarak tarif edip var olan siyaseti bu rolden belirgin bir şekilde uzak görüyor.

● **Sivil toplumun karar alma süreçlerine katılımı konusunda mevzuatın yeniden düzenlenmesi ve Sivil Toplum Kuruluşlarının aktif katılımı için bağlayıcı kanunların çıkarılması gerekmektedir.**

Sivil toplumun yasa yapım süreçlerine katılımının kurumsal, bağlayıcı bir alt yapısı bulunmamaktadır. Siyasetin öncelikle bu alana önem vererek kanuni bir düzenleme yapması temel ihtiyaçtır. Siyasi partiler ve STK'lar arasında etkin bir iletişim için tüm kademelerde yeniden yapılandırılmış bir zeminin kurulması gerekmektedir. Bu noktada STK'ların öne çıkan çekincelerinden birisi olan bağımsızlığın siyaset eliyle temin edilmesi ve görüşlerini bu bağımsızlık çerçevesinde ilgili kademelere iletebilecekleri yollara ihtiyacın olduğu öne çıkmaktadır.

● **Sivil Toplum Kuruluşlarının bilgi edinme süreçlerinin kolaylaştırılması, şeffaflaştırılmasının yolları açılmalıdır.**

Sivil toplumun izleme, savunuculuk, politika yapım süreçlerine aktif katılımı ve kamuoyunu bilgilendirme sorumluluğunu yerine getirebilmesi için bilgiye erişimi oldukça önemlidir. Sivil Toplum Kuruluşlarının bilgi edinme hakkı ve haberleşme özgürlüğü kapsamında son yıllarda karşı karşıya kaldığı ayrımcılıklar, kısıtlar ve engellemeler kitlesel örgütlenmeyi ciddi anlamda etkilemektedir. Devletin, bilgi edinme süreçlerinde karşılaşılan bürokratik engelleri ve kanunda kişi inisiyatifine bırakılan açıkları yeniden düzenlemesi gerekmektedir. Bu hususta aktörler tarafından en çok dile getirilen sorun, talep edilen bilginin neden verilmediğine dair bilgilendirmenin yapılmaması, bilgi verilse dahi bu dosyaların işlenebilir bir formatta olmaması ve en önemlisi de bilgilerin kayıtlanması sürecindeki temel ilkelerin bilinmiyor olmasıdır. Bilgi edinme hakkı kurumlar için sadece bir izleme çalışması değil aynı zamanda kamu politikalarını etkilemek için bir araç olarak da kullanılmaktadır. Bu bağlamda Sivil Toplum Kuruluşları bu hakkının engellenmesi kamuoyu oluşturma ve farkındalık yaratma sorumluluğuna da engel teşkil etmektedir.

● **Sivil toplumun görünürliğünde kurumların medya eliyle olumlu özne olmasına katkı sağlanmasının yanı sıra kurumların çalışmalarını kamuoyuna etkin şekilde aktarmasının önü açılmalıdır.**

Sivil toplum çalışmalarının kamuoyuna taşınması konusunda medya ve sosyal medya konusunda bir tıkanıklığın olduğu görülmektedir. İktidar yanlısı olmak ve muhalif olmak şeklinde iki kutuplu anlayış Sivil Toplum Kuruluşlarının medyada yer edinmesine de yansımaktadır. En çok dile getirilen neden sivil topluma siyaset eliyle yaklaşımın eşit olmamasının medyaya da yansımalarıdır. Medyada olumlu bir özne olarak sivil toplum aktarılmalı ve kitlenin sivil toplumla ilişkisi bu bağlamda yeniden düzenlenmelidir. Sivil toplumun medyada hedef olarak gösterilmesi bağlayıcı kanunlarla önlenmelidir. Bunun yanı sıra kurumlar yaptıkları çalışmalarını kitleye ulaştırma ve kamuoyu oluşturma hususunda daha aktif sorumluluklar yüklenmeli ve kendi alanını açmalıdırlar.

Sivil topluma yönelik ayrımcılıkların önlenmesi ve etkin bir çalışma zemininin kurulması için şunlara dikkat edilmelidir:

- Sivil toplumun kaynaklara erişiminin şeffaflaştırılmalı, süreç kolaylaştırılmalı ve teşvik edilmeli;
- Düşünce ve ifade özgürlüğünün sağlanması yoluyla sivil toplum alanının genişletilmesi ve güvence altına alınmalı;
- Demokrasinin güçlendirilmesi ve adalet mekanizmalarının sağlıklı işletilmesiyle sivil toplumun politikleştirilmesinin önüne geçilmeli;
- Aktif bir sivil toplum için yasa yapım mekanizmalarına katılımın önü açılmalı ve bu süreç kanunla bağlayıcı olmalı;
- Sivil topluma yönelik kamu ve özel kaynaklar çeşitlendirilmeli ve bu kaynaklara erişim adil şekilde gerçekleştirilmeli;
- Sivil Toplum Kuruluşları ve çalışmaları bağımsız şekilde denetlenmeli;
- Sivil toplumun kamuoyundaki itibarının düzeltilmeli ve güvensizliği perçinleyen kanunlar yeniden yapılandırılmalıdır.

Sivil toplum kuruluşlarının ele alınan bu meseleler dışında pek çok farklı sorunları olabilmektedir. Bu kapsamda önemli olan sorunların doğru tespit edilmesi, kurumların neye ihtiyacı olduğunun bilinmesi ve doğru uzmanlar ve kanunlar ile çözüm yoluna gidilmesidir.

Kaynaklar

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin Avrupa'daki Sivil Toplum Kuruluşlarının Yasal Statüsü Hakkında Üye Devletlere Yönelik CM / Rec (2007) Tavsiye Kararı. Erişim Tarihi 01.05.2024. URL <https://rm.coe.int/16807096b7>

AB'ye Katılım için Ulusal Eylem Planı (2016-2019), Erişim Tarihi 01.05.2024) URL https://www.ab.gov.tr/abye-katilim-icin-ulusal-eylem-planı-2016-2019-_51499.html

Başbakanlık İletişim Merkezi Hakkında Genelge, 2006, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/01/20060120-5.htm>

Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Vakıflara Vergi Muafiyeti Tanınması Hakkında Kanun, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4962.pdf>

Belediyeler Kanunu, 2005, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuatmetin/1.5.5393.Pdf>

Bilgi Edinme Hakkı Kanunu. 2003, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4982.pdf>

Halkoyuna Sunulan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5982.html>

İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun, 2007, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070523-1.htm>

Kamu Kurumları İnternet Sitesi Kılavuzu Genelgesi, 2006, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/01/20070127-7.htm>

Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPAI) Çerçevesinde Birlik Tarafından Türkiye Cumhuriyeti'ne yapılacak Mali Yardımın Uygulamasına İlişkin Düzenlemeler Hakkında Çerçeve Anlaşması, 2014, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL https://www.ab.gov.tr/files/ipaii_cerceve_anlasma_tr.pdf

Kitle İmha Silahlarının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun Teklifi, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201231M5-19.htm>

On Birinci Kalkınma Planı. Erişim Tarihi 01.05.2024, URL https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf

TBMM'ne Sunulan 58'inci Hükümet Programı, 2022, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/11/20021129.htm>

Council of Europe. "Council of Europe's Guidelines for Civil Participation in Political Decision Making", 2017, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016807509dd

ECNL. "Standards and Good Practices for Public Funding of Civil Society Organisations", 2020, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL https://ecnl.org/sites/default/files/2020-09/TUSEV%20Public%20Funding%20Report_Final.pdf

ESHİD. "Türkiye'de Ayrımcılık Algısı", 2018 Erişim Tarihi 01.05.2024 URL https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2019/10/T%C3%BCrkiyede-ayr%C4%B1mc%C4%B1l%C4%B1k-alg%C4%B1s%C4%B1-TR_v2.pdf

European Court of Auditors. "EU pre-accession assistance to Turkey: Only limited results so far European Court of Auditors" Erişim Tarihi 01.05.2024 URL https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR18_07/SR_TURKEY_EN.pdf

European Commission, "Enlargement Strategy and Main Challenges 2008-2009", 2008 Erişim Tarihi 01.05.2024 URL https://ticaret.gov.tr/data/5b87bc6913b8761160fa11e6/2008/strategy_paper_incl_country_conclu_en.pdf

Terwindt, Carolijn; Schliemann, Christian, Supporting civil society under pressure lessons from natural resource exploitation, Heinrich Böll Foundation, 2017, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL https://www.boell.de/sites/default/files/e-paper_democracy_-_shrinking_spaces_-_baf.pdf

ICNL/ECNL. "A Comparative Analysis of Civil Society Foundations and Funds", 2012, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL http://ccctck.org.ua/storage/books/eng_comparative_analysis_on_civil_society_funds_2012.pdf

İLKE Vakfı. "Sivil Toplumun 10 Yılı Alan İzleme Raporu (2010-2020)", 2021, erişim tarihi: 01.05.2024 URL <https://ilke.org.tr/sivil-toplumun-on-yili-alan-izleme-raporu-2010-2020>

OGP. "Turkey made inactive in the Open Government Partnership", Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.opengovpartnership.org/stories/turkey-made-inactive-in-the-open-government-partnership/>

Sivil Sayfalar. "Sivil Toplum ve Siyaset İlişkilerine Bakış", 2021, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.sivilsayfalar.org/raporlar/sivil-toplum-ve-medya-calismalari-derneği-sivil-toplum-ve-siyaset-iliskilerine-bakis/>

Sivil Toplum ve Medya alışmaları. "Sivil Toplum İhtiyaç ve Motivasyon Araştırması", 2022, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.stgm.org.tr/e-kutuphane/sivil-toplum-ihitiyac-motivasyon-arastirmasi-raporu>

STGM. "Türkiye'de Sivil Toplum Örgütleri: Örgütlenme Özgürlüğü ve Katılım Hakkı Bölüm II: Katılım Hakkı", 2024, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.stgm.org.tr/yayinlar/turkiyede-sivil-toplum-orgutleri-orgutlenme-ozgurlugu-katilim-hakki>

STGM, "Politik Karar Verme Süreçlerine Etkili ve Anlamlı Katılım Hakkı ve Mekanizmalar Bilgi Kitapçığı", Hakan Ataman, 2022, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2022-08/politik-karar-verme-sureclerine-etkili-ve-anlamli-katilim-hakki-ve-mekanizmalar-bil-gi-kitapcigi.pdf>

STİGM. "Sivil Toplum İstisare Kurulu Görev ve alışma Yönergesi", Erişim Tarihi: 01.05.2024 URL https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/Mevzuat/Y%C3%B6nergeler/sivil_toplum_istisare_kurulu_yonergesi.pdf

TBMM. "Bilgi Edinme Hakkı alıştayı Sonuç Raporları", 2013, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL https://www.tbmm.gov.tr/bilgiedinme/bilgi_edinme_calistay_raporu.pdf

TİHV. "Türkiye İnsan Hakları Raporu", 2020, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2021/06/tih_Rapor_2020.pdf

TÜSEV. "Sivil Toplum Kuruluşlarına Yönelik Kamu Fonları: İyi Örnekler ve Standartlar", 2020, Erişim Tarihi: 01.05.2024 URL https://www.tusev.org.tr/usrfiles/images/Sivil_Toplum_Kuruluslarina_Yonelik_Kamu_Fonlari_Standartlar_ve_Iyi_Ornekler_Raporu_15062020.pdf

TÜSEV. "Türkiye'de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası: CIVICUS Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP) Türkiye Ülke Raporu II", 2011, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.tusev.org.tr/tr/arastirma-ve-yayinlar/online-yayinlar/step-raporu-turkiyede-sivil-toplum-bir-donum-noktasi>

TÜSEV. "Açık Yönetim Ortaklığı ve Türkiye Süreci Vaka Analizi 2015-2016", Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.tusev.org.tr/usrfiles/images/AcikYonetimOrtakligiveTurkiyeSureciVakaAnalizi.pdf>

TÜSEV. "Sivil Toplum Kuruluşları İçin Bilgi Edinme Hakkı Vaka Analizi 2016-2017", Erişim Tarihi 01.05.2024 URL [https://www.tusev.org.tr/usrfiles/images/BilgiEdinmeVakaAnalizi.21.03.18\(1\).pdf](https://www.tusev.org.tr/usrfiles/images/BilgiEdinmeVakaAnalizi.21.03.18(1).pdf)

TÜSEV. "Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA II) ve Sivil Toplum Alt Sektörü Vaka Analizi 2016-2017", Erişim Tarihi 01.05.2024 URL https://www.tusev.org.tr/usrfiles/images/Avrupa_Birligi_Katilim_Oncesi_Mali_Yardim_Araci_IPA_II_Sivil_Toplum_Alt_Sektoru_vaka_analizi.pdf

TÜSEV. "Sivil Toplum için Elverişli Ortam İzleme Matrisi 2019 Türkiye Raporu", 2020, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.tusev.org.tr/usrfiles/images/MM2019Turkce14072020.pdf>

TÜSEV. "Sivil Toplum için Elverişli Ortam İzleme Matrisi 2020-2021 Türkiye Raporu", 2023, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://portal.tusev.org.tr/media/public/YasalCalismalar/MM20202021TurkiyeRaporu06122023.pdf>

UN, "Habitat agenda and Istanbul Declaration : 2nd United Nations Conference on Human Settlements", 1996, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://digitallibrary.un.org/record/234282?ln=en>

YADA Vakfı. "Sivil Toplumun Siyaset ve Karar Mekanizmalarıyla İlişkilerinin İncelenmesi Araştırması", 2022, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.yada.org.tr/siyaset-ve-sivil-toplum-arastirma-raporu-agustos-2022/>

YADA Vakfı. "Sivil Diyalogun Geliştirilmesi ve İzlenmesi Raporu", 2021, Erişim Tarihi 01.05.2024, URL <https://www.yada.org.tr/diyalog-izleme-arastirmasi/>

YADA Vakfı. "Siyaset ve Sivil Toplum Diyalogu Rehberi", 2022, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.yada.org.tr/siyaset-ve-sivil-toplum-diyalogu-rehberi/>

YADA Vakfı. "STK'ların Ulusal Medyadaki Temsili: Medya Analizi", 2021, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.yada.org.tr/stkların-ulusal-medyadaki-temsili-medya-analizi/>

YADA Vakfı & Sivil Sayfalar. "Sivil Toplumun Medyadaki Görünürlüğü Araştırması", 2020, Erişim Tarihi 01.05.2024 URL <https://www.yada.org.tr/sivil-toplumun-medyadaki-analizi/>